

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Солодова Тетяна Сергіївна

ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВА СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЧОЛОВІКАМИ

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Галузь знань: 23 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

_____ О.В. Гончаренко
кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри соціальної
роботи і менеджменту соціокультурної
діяльності

«__» _____ 20__ року

Виконавець

_____ Т. С. Солодова
«__» _____ 20__ року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЧОЛОВІКАМИ	7
1.1. Гендерні дослідження і соціальна робота: визначення та взаємозв'язок понять.....	7
1.2. Новітні теорії маскулінності крізь призму традиційних гендерних норм	24
1.3. Батьківська роль як складова маскулінності сучасного чоловіка.	32
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЧОЛОВІКАМИ	34
2.1. Вивчення соціально-демографічного портрету сучасного чоловіка та специфіки чоловічих проблем	34
2.2. Пропозиції щодо урахування гендерного підходу в соціальній роботі з чоловіками	42
2.3. Інноваційний потенціал діяльності соціальних служб для чоловіків	51
Висновки до розділу 2	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	70

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується трансформацією соціальних, економічних, політичних і соціально-культурних практик, які стали підґрунтям для неоднозначних змін соціального статусу чоловіків і жінок, зокрема соціальних репрезентацій і гендерно-рольових конструктів «мужності» («маскулінності») і «жіночності» («фемінності»). І якщо розуміння «жіночності» та рольові очікування, що відповідають даному гендерному конструкту, змінюються поступово, то для зміни чоловічої ролі в суспільстві як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники все частіше вживають поняття «криза» (зокрема, «криза маскулінності»).

На думку багатьох авторів, в деякій мірі це пов'язано з тим, що самоствердитися у професійній і сімейній сферах сучасного суспільства для чоловіка стає все складніше. Адже та традиційна гендерна роль, яка пропонує йому традиційний набір характеристик (домінування в усіх сферах життя, прагнення до лідерства та влади, успішність, статусність та ін.), детермінує зростання чоловічої соціально-психологічної вразливості, призводить до фізичних та емоційних перенавантажень, психологічного стресу, рольових конфліктів, проблемам зі здоров'ям тощо.

На підтвердження зазначеного, науковцями наводяться невтішні статистичні дані щодо зниження тривалості життя, погіршення показників фізичного й психічного здоров'я чоловіків, підвищення наркозалежності та алкоголізації, зростання рівня смертності через «неприродні» причини серед чоловічого населення різних вікових груп. Зазначене свідчить про актуалізацію соціальної роботи з чоловіками з урахуванням гендерного підходу та надання їм гендерно чутливої соціально-психологічної підтримки.

Аналіз актуальних досліджень показав, що останніми роками в зарубіжному та вітчизняному академічному, політичному та публічному дискурсах спостерігається так зване «винайдення маскулінності», тобто посилення уваги до чоловічих питань. Вивченням чоловіків і маскулінності у міждисциплінарному академічному полі займаються представники

«чоловічих студій»: Ш. Берд [8], М. Кімел [32; 33], Р. Коннел, М. Месснер [50] та ін. Концептуальні засади трактування маскулінності розглядаються Т. Бурейчак [10; 11; 12; 13], О. Здравомисловою та А. Темкіною [27; 28], І. Коном [36; 37; 41], Т. Марценюк [48] та ін. Гендерний підхід до аналізу сім'ї чоловіка, зокрема його батьківської ролі, реалізують І. Клецина [34; 35], І. Кон [38; 39], О. Мовчан [51], О. Рождественська [56], О. Сухушина [62], Ж. Чернова [67] та ін.

Питання впровадження гендерного підходу до соціальної роботи порушуються Н. Байдюк [3], О. Гончаренко [14; 19], С. Гришак [22], А. Тугаровим та У. Петряшкіною [66], Є. Холостовою [64], О. Ярською-Смирновою з авторами [59] та ін. Проте, незважаючи на соціальну затребуваність і практичну спрямованість, соціальна підтримка чоловіків як об'єктів соціальної роботи розвинена недостатньо. Це пов'язано з тим, що теоретико-методологічні дослідження в цьому напрямку розпочато в Україні тільки в останні десятиліття, а тому на сьогодні немає однозначності у підходах до вивчення одного і того ж явища. Так, одні дослідники пояснюють механізм виникнення і розвитку криз у чоловіків біологічними причинами, інші – економічними змінами в сучасному суспільстві.

У зв'язку з цим актуальним видається спеціальне дослідження труднощів чоловічої соціалізації, механізмів їх детермінації і профілактики, психологічної підтримки тих чоловіків, які переживають кризові періоди. На жаль, досі не існує обґрунтованих концептуальних і технологічних засад діяльності соціальних служб, в тому числі й інноваційних, спрямованих на соціальну підтримку чоловіків, зокрема кризових центрів або кризових телефонних ліній для чоловіків. Отже, актуальність проблеми соціальної підтримки чоловіків з урахуванням гендерного підходу та недостатнє її висвітлення у науковій літературі зумовили вибір теми дипломної роботи **«Гендерно чутлива соціальна робота з чоловіками»**.

Мета дослідження: висвітлення особливостей інноваційних технологій і форм соціальної підтримки чоловіків як об'єктів гендерно чутливої соціальної роботи.

Відповідно до поставленої мети були визначені наступні **завдання** дипломного дослідження:

1. Схарактеризувати сутність гендерно чутливої соціальної роботи, висвітлити взаємозв'язок соціальної роботи і гендерних досліджень.
2. Проаналізувати концепції маскулінності та їх складові (зокрема, батьківську роль) крізь призму гендерних норм чоловіків.
3. Експериментально дослідити соціально-демографічний портрет сучасного чоловіка та специфіку чоловічих проблем.
4. Сформулювати пропозиції щодо оптимізації соціальної роботи з чоловіками з урахуванням гендерного підходу.
5. Розкрити потенціал діяльності соціальних служб для чоловіків як інноваційних форм і технологій гендерно чутливої соціальної підтримки чоловічого населення.

Об'єкт дослідження: чоловіки як об'єкт гендерно чутливої соціальної роботи.

Предмет дослідження: інноваційний потенціал гендерно чутливих соціальних технологій і форм психологічної підтримки чоловічого населення.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети були використані *теоретичні* (аналіз синтез, узагальнення матеріалів наукової літератури з проблематики статі) та *емпіричні методи* (анкетування, обробка і інтерпретація дослідницьких даних, узагальнення результатів дослідження).

Організація дослідження. Емпіричне дослідження було проведено протягом 2020 р. з метою висвітлення маскулінності власне чоловіками та визначення рівня їхнього соціально-психологічного боагополуччя.

Наукова новизна дослідження: узагальнено теоретичний матеріал з проблеми гендерно чутливої соціальної роботи і психологічної підтримки

чоловічого населення; дістало подальшого розвитку технологічне забезпечення гендерно чутливої соціальної роботи з чоловіками.

Практичне значення роботи: результати дослідження можуть бути використані при розробці гендерно чутливих програм, спрямованих на трансформацію гендерних норм і стереотипів у суспільстві, стануть в нагоді соціальних працівникам, які дотримуються у своїй практичній діяльності гендерного підходу у роботі з чоловіками як об'єктами соціальної роботи.

Апробація результатів та публікації. Основні результати дослідження викладено у тезах «Чоловіки як об'єкти соціальної роботи» до VI міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (Суми, СумДПУ імені А.С. Макаренка, 23-24 квітня 2020 р.); тезах «Інноваційний потенціал гендерно чутливої соціальної підтримки чоловічого населення» до II міжнародної науково-практичної конференції «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (Суми, СумДПУ імені А. С. Макаренка, 12-13 листопада 2020 р.).

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (85 найменувань), додатків. Загальний обсяг дипломної роботи складає 70 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЧОЛОВІКАМИ

1.1. Гендерні дослідження і соціальна робота: визначення та взаємозв'язок понять

У зв'язку з переосмисленням у другій половині ХХ ст. багатьох стереотипів статево-рольової ідентифікації суспільства, сьогодні розробка нових практичних підходів до соціальної роботи здійснюється в межах наукової категорії «гендер», яка відбиває специфіку реагування чоловіків і жінок як окремих соціально-демографічних груп на різні соціальні процеси (безробіття, бідність, старіння і т. д.). Проблема взаємодії з жінками і чоловіками з урахуванням гендерних аспектів у змісті й організації соціальної роботи перебуває у центрі уваги сучасної науки.

У контексті досліджуваної проблеми, принципово важливим є визначення ключових понять «гендер», «гендерні дослідження», «соціальна робота». Оскільки від розуміння цих понять залежить розуміння соціальними працівниками теорії і практики гендерного підходу до соціальної роботи з чоловіками, вміння розпізнавати явну та приховану гендерну нерівність в повсякденній чоловічій практиці, висвітлення соціальних проблем чоловіків в засобах масової інформації та соціальній політиці держави.

Звернення до літератури дозволяє нам стверджувати, що сучасна соціальна наука розрізняє поняття «стать» (англомовний термін – «sex») і «гендер» (англомовний термін – «gender»). Перше з них використовується для позначення тих анатомо-фізіологічних особливостей людей, на основі яких людські істоти визначаються як чоловіки або жінки. Цей термін змальовує біологічні відмінності між людьми (генетичні особливості, анатомо-фізіологічні характеристики і дітородні функції) і вживається на позначення фізичних та генетичних відмінностей, що відрізняють чоловіків і

жінок, то гендер – це те, у що суспільство перетворює фізичні, анатомічні та психологічні відмінності людей.

Натомість, поняття «гендер» позначає сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство приписує виконувати людям залежно від їх біологічної статі. Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають врешті-решт психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок і чоловіків. Бути в суспільстві чоловіком чи жінкою означає не просто володіти тими чи іншими анатомічними особливостями – це означає виконувати ті або інші запропоновані нам гендерні ролі [49, с. 32].

Зауважимо, що гендер стосується не тільки чоловіків і жінок як окремих індивідів, а й характеризує відносини між ними як соціально-демографічними групами та гендерні відносини в цілому – те, як реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, як вони соціально вибудовуються. Тому під гендером також розуміють організовану модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка характеризує їх міжособистісне спілкування і взаємодію в основних інститутах суспільства, визначає або конструює їх соціальні відносини [65, с. 54].

Якщо біологічна стать задається природно, то гендер конструюється соціально та обумовлюється культурою суспільства в конкретний історичний період. Поняття чоловічої / жіночої поведінки, маскулінних / фемінних манер, дій, мови – це є гендерні конструкти, які втілюють у собі соціальні очікування щодо характеристик «справжнього чоловіка» / «справжньої жінки». Отже, бути чоловіком / жінкою – зовсім не означає бути людиною з чоловічою / жіночою анатомією; бути чоловіком / жінкою означає слідувати певним соціокультурним очікуванням, які висуває суспільство до людини на підставі прийнятих у цьому ньому «правил статі».

Теорія соціального конструювання гендеру заснована на двох постулатах: 1) гендер конструюється (вибудовується) за допомогою соціалізації, розподілу праці, системою гендерних ролей, сім'єю, засобами масової інформації; 2) гендер конструюється і самими індивідами – на рівні

їх свідомості (тобто гендерної ідентифікації) відбувається прийняття заданих суспільством норм та ролей і слідування ним (в одязі, зовнішності, манері поведінки). Гендерна ідентичність означає, що людина приймає визначення мужності і жіночності, які існують в рамках її культури [23, с. 9].

Отже, гендерна теорія не заперечує існування різниці між жінками і чоловіками; вона доводить, що важливим є не стільки власне факт відмінностей між статями, скільки їх соціокультурна оцінка та інтерпретація, а також побудова у суспільстві системи владних відносин на основі цих розбіжностей. Основою методології гендерних досліджень є не стільки визначення різниці в статусах, ролях та інших аспектах соціального життя чоловіків і жінок, скільки розуміння суті влади і домінування, які затверджуються в суспільстві через гендерні ролі і відносини.

У сучасній науці доволі широко використовується гендерний підхід до аналізу соціальних і культурних процесів та явищ. У ході гендерних досліджень розглядається, які ролі, норми, цінності, риси характеру приписує суспільство жінкам і чоловікам через системи соціалізації, поділ праці, культурні цінності та символи, щоб вибудувати традиційну гендерну асиметрію та ієрархію влади.

Теорія соціального конструювання гендеру і розуміння гендеру як стратифікаційної категорії, взаємопов'язаної з категоріями раси, класу та віку, знаходять своє застосування в сучасній соціальній роботі.

Звернення до наукової літератури з теорії і практики соціальної роботи дозволяє стверджувати, що соціальна робота як професія заснована на дотриманні державою, професіоналом і організацією прав людини, знанні і використанні соціального законодавства своєї держави, дії в інтересах клієнта і на благо суспільства. Соціальна робота функціонує в різних формах, маючи справу з багатоаспектними, комплексним взаємодіями клієнтів і їх оточення. Місія соціальної роботи полягає в тому, щоб люди були в стані реалізувати свій потенціал, вести повне, насичене життя, щоб запобігти дисфункції соціальних відносин [3, с. 16; 14, с. 128].

Отже, професійні соціальні працівники є агентами змін в суспільстві в цілому і життя окремих індивідів, сімей та спільнот, яких вони обслуговують. Ця професія є взаємозалежною системою цінностей, теорії і практики, і оскільки вона формувалася в згоді з ідеалами гуманізму і демократії, професійний етичний кодекс заснований на цінностях поваги рівності та людської гідності.

З'явившись у країнах Європи і Північної Америки більше століття тому, практика професійної соціальної роботи стоїть на сторожі задоволення соціальних потреб і розвитку людського потенціалу заради гідного життя кожного суб'єкта. Ставлячи у центр своєї уваги соціально-вразливі і слабо захищені верстви населення, соціальні працівники вживають заходи заради захисту прав людини і досягнення соціальної справедливості, щоб зменшити та усунути бідність, звільнити залежних і пригноблених, щоб дотриматися принципів соціального включення.

На думку авторів (У. Петряшкіна, А. Тугаров, О. Ярська-Смирнова та ін.), специфіка гендерних досліджень в теорії соціальної роботи обумовлена об'єктом, предметом, цілями і завданнями, а також методологією та методикою вивчення гендерних проявів в практичній соціальній роботі. Вивчення гендерних аспектів соціальної роботи завжди має на увазі дослідження дискримінаційних проявів за ознакою статі. Відповідно, цілі гендерного дослідження в практичній соціальній роботі, так чи інакше, зосереджені навколо наукового вивчення явних і латентних дискримінацій за ознакою статі.

Варто зауважити, що з якими б соціальними проблемами не стикалися соціальні працівники (бідність, наркоманія, питання охорони дитинства, безробіття, житлові або молодіжні питання, проблеми людей похилого віку, матерів-одиначок, багатодітних родин або сімей з інвалідами, сімейне насильство тощо), так або інакше вони стикаються з патріархатними соціальними відносинами, дискримінаційними практиками виключення, де фактор статі відіграє досить істотну роль, підсилюючи прояви соціальної

несправедливості, яка пов'язана з такими характеристиками, як вік, етнічність, раса та соціально-економічний стан людини [59; 66].

Науковці наголошують, що повсякденна комунікація, яка реалізується в процесі соціальної роботи, і прикладний характер професії одночасно слугують обґрунтуванням необхідності та важливості врахування гендерних аспектів соціальної роботи. З одного боку, практика соціального обслуговування базується на принципах прав людини і соціальному законодавстві, які визнають права громадян на допомогу і підтримку незалежно від статі. З іншого, переживання клієнтом складної життєвої ситуації завжди виявляється гендерно забарвленим. Одні й ті ж самі проблеми по-різному сприймаються чоловіками і жінками у зв'язку з гендерною специфікою системи соціальної стратифікації та особливостями гендерних ролей, ідеалів і стереотипів, соціальних очікувань, які існують в кожному конкретному суспільстві.

Протягом життя чоловіки і жінки стикаються з різними випробуваннями, виконують різні ролі, отримують різну винагороду і набувають різних статусів. У результаті біологічні і соціальні фактори, які нашаровуються одне на одне, призводять до статистично значущих відмінностей між чоловіками і жінками у тривалості життя, структурі зайнятості, визначають варіації сімейних форм, різний зміст етапів життєвого шляху чоловіків і жінок. Уся система економічних відносин – формальна і неформальна – має чітко виражену гендерну структуру, і це не може не відбиватися на тому, як реагують окремі чоловіки і жінки або соціально-демографічні групи населення на такі явища, як безробіття, зростання бідності та розширення тіньового ринку праці.

Як слушно зауважують дослідники (О. Бойко, Н. Ловцова, П. Романов, О. Ярська-Смиронова та ін.), соціальна політика і соціальна робота спрямовані на досягнення соціальної справедливості та зменшення нерівності між чоловіками і жінками. Між тим, в деяких випадках, як це не парадоксально, відтворюється соціальна ієрархія та пригнічення одних

соціальних груп іншими. У зв'язку з цим, у Західній Європі та Америці освітні програми і школи, конференції з соціальної роботи обов'язково включають перспективу гендеру, оскільки інакше неможливо обговорювати шляхи розв'язання соціальних проблем, форми і причини соціальної нерівності [59, с. 151].

Гендерно чутлива соціальна робота виходить з переконання, що ідеологія, соціальна структура і поведінка взаємопов'язані (наприклад, проблеми клієнта можуть бути наслідком твердих переконань щодо традиційних гендерних ролей). Тому втручання в подібну ситуацію ставить наступні цілі:

- досягнення у клієнта розуміння впливу, який здійснюють на поведінку патріархатні цінності і структури;
- розвиток самокерованої, здатної до самореалізації особистості;
- створення та підсилення структур, спільнот, практик, заснованих на принципах егалітаризму.

Гендерний підхід в соціальній роботі дозволяє критично досліджувати будь-яку соціальну систему з урахуванням конкретних відмінностей становища чоловіків і жінок в сучасному суспільстві. Бути клієнтом жіночої чи чоловічої статі автоматично не означає відповідати найпоширенішим стереотипним уявленням про належну чи неналежну гендерну поведінку. Гендерний підхід у соціальній роботі передбачає рівність статей у пошуку виходу із скрутної ситуації шляхом здійснення вибору особистістю, а не просто чоловіком чи жінкою.

Проте, соціальні працівники сучасної України реалізують свою професійну діяльність в умовах, коли, не дивлячись на всі зусилля в сфері законопроектів про гендерну рівність, на рівні прийняття рішень в органах представницької та виконавчої влади проблеми нерівності ігноруються. В офіційних документах, що регламентують діяльність соціальних служб, відсутній принцип гендерної рівності, не відрегульовані механізми його реалізації. Наприклад, в існуючій системі соціальної допомоги і підтримки

наявне недооцінювання чоловіків як батьків, тому просять та отримують допомогу на дітей в основному матері. Навіть у назвах соціальних служб закладається програма дій для певних членів сім'ї – «Центр допомоги жінкам, сім'ям і дітям». Молодий чоловік, чоловік-батько або самотній чоловік похилого віку, прочитавши таку назву, навряд чи наважиться звернутися з будь-яким питанням, заявити про свої власні потреби в консультації, проблеми своїх дітей і сім'ї в цілому.

Крім того, як показують дослідження, дії вітчизняних соціальних працівників також часто ґрунтуються на стереотипних помилкових очікуваннях щодо клієток як носіїв виключно сімейних ролей і функцій, оцінка яких здійснюється крізь призму життєвого і «жіночого» досвіду, та клієнтів як мисливців, годувальників, прагнучих до досягнень у професійній сфері. Адже стереотипи фемінності та маскулінності змальовують жінку як залежну, а чоловіка як того, хто домінує. При цьому, суспільство дозволяє жінкам демонструвати свої почуття і проблеми, обговорювати їх, тоді як чоловік має тримати свої емоції при собі [19, с. 179].

Гендерно чутлива соціальна робота спирається на принципи гуманістичної й критичної феміністичної соціальної роботи в процесі взаємодії з клієнтом, групою чи соціальними мережами, де за головну мету висувається необхідність активізації ресурсів клієнта, щоб людина, незалежно від статі, самостійно могла відповідати за власне життя. Врахування гендерних аспектів вносить цінності егалітаризму у відносини між працівниками соціальних служб та їхніми клієнтами, виступає альтернативою патерналістським відносинам між клієнтом та спеціалістом, спрямоване на активну зміну відносин, процесів та інститутів соціальної, в тому числі гендерної нерівності [59, с. 139].

Таким чином, гендерний підхід в теорії соціальної роботи дозволяє критично досліджувати будь-яку соціальну систему з урахуванням конкретних відмінностей становища чоловіків і жінок в сучасному суспільстві. Бути клієнтом жіночої чи чоловічої статі автоматично не означає

відповідати найпоширенішим стереотипним уявленням про належну чи неналежну гендерну поведінку. Гендерний підхід у соціальній роботі передбачає рівність статей у пошуку виходу із скрутної ситуації шляхом здійснення вибору особистістю, а не просто чоловіком чи жінкою.

1.2. Новітні теорії маскулінності крізь призму традиційних гендерних норм

В контексті глобальних дискусій щодо становища жінок і чоловіків в сучасному суспільстві, дотримання принципів гендерної рівності в правах, можливостях та відповідальності громадян, зростає зацікавленість у вивченні гендерних питань з позицій чоловіків. Протягом останніх років все більше уваги зосереджується на позитивній ролі чоловіків і хлопців, які можуть і повинні сприяти встановленню справедливих гендерних відносин у всіх сферах життя суспільства, зокрема, розширенню можливостей жінок у родині, в громаді, на ринку праці та на управлінських посадах. Дослідження маскулінності мають очевидні прикладні результати для вирішення важливих соціальних проблем, включаючи виховання хлопців, розвиток системи охорони здоров'я чоловіків та просування гендерної рівності.

Проте, часто дослідниками відверто не помічається проблема формування гендерної ідентичності самих чоловіків та тих труднощів і обмежень, які виникають в процесі традиційної гендерної соціалізації і прагненні чоловіків відповідати статево типізованим нормам та очікуванням з боку суспільства.

Одним із шляхів започаткування дискусії щодо ролі чоловіків, їх обов'язків та потенціалу є дослідження культури маскулінності, в рамках якої визначаються та закріплюються пануючі ролі, моделі поведінки та ставлення чоловіків. Застосування такого підходу означає визнання того, що процес формування чоловічої ідентичності перебуває під постійним тиском

суспільства, яке вимагає відповідності поведінки певним настановам й очікуванням.

Науковці наголошують, що соціалізація чоловіків, яка розпочинається в ранньому дитинстві і триває протягом життя, зазнає численних впливів, серед яких – особливості виховання та успадкований досвід подружніх стосунків у батьківській родині, шкільне середовище і стосунки з ровесниками, відносини на ринку праці, інформаційне середовище і засоби масової інформації тощо. Певні соціальні очікування щодо рис характеру, настанов і способу життя сучасних чоловіків також визначають і загальноприйняті норми чоловічої поведінки, які не завжди є сприятливими для їхнього соціального добробуту та якості життя. Зокрема, агресія і схильність до насильства часто сприймаються більшістю людей як негативні сторони чоловічої маскулінної ідентичності [61, с. 12].

Розглянемо процес соціалізації сучасних чоловіків, дослідивши особливості їх поведінкових моделей, ставлень та культурних практик, що пов'язані з впливом гендерних норм і стереотипів.

Дослідження маскулінності, або чоловічі студії, активно розвиваються в світовій науці вже понад тридцять років. З'явившись наприкінці 1970-х рр., цей теоретичний напрям спочатку був пов'язаний із розвитком жіночих та гендерних студій, а у 1980-х рр. – переріс у відносно автономну сферу гендерних досліджень. В англійській мові цей напрям отримав назви «critical men's studies», «studies in men and masculinities», «masculinities theory» тощо. Іноді його також називають «Чоловічими дослідженнями» («Men's Studies») по аналогії з «Жіночими дослідженнями» («Women's Studies»).

Чоловічі студії – вивчення чоловіків і маскулінності у міждисциплінарному академічному полі, присвяченим темам, що стосуються чоловіків, маскулінності, фемінізму, гендеру і політики, економіки та громадського здоров'я [12]. Численні наукові напрями цих досліджень представлені в книжкових циклах, індивідуальних монографіях та документах, що розробляються для формування політики в різних країнах.

Концептуальні засади трактування маскулінності розробляються психологами, антропологами, філософами, істориками та іншими дослідниками. Більшість із цих досліджень формуються на перетині з іншими вимірами соціальних відносин, структур та міждисциплінарних концепцій, таких як соціальне конструювання гендерних відмінностей. Найвідомішими дослідниками, які працювали у напрямку чоловічих студій є: Майкл Кімел, Дональд Бел, Майкл Месснер, Джеф Херн, Ігор Кон та ін.

Фундаментальним поняттям, яке фігурує у чоловічих студіях є маскулінність. Маскулінність – це поняття, що означає соціально сконструйовані очікування стосовно поведінки чоловіків у певній культурі чи субкультурі в певний час [8, с. 8]. На думку М. Кімела, термін «маскулінність» позначає поведінку, соціальні ролі і властивості, які приписуються чоловікам в конкретному суспільстві, співтоваристві або інституті, а також культурні значення, які є атрибутом чоловіків та їхнього досвіду. Це складне поняття, що охоплює і позицію чоловіків у структурі гендерної порядку, і практики (що включають тілесний досвід), і культурні моделі, що знаходять вираження у повсякденному дискурсі [32; 33].

Маскулінність стосується не лише очікувань щодо поведінки чоловіків, а також переживань, уявлень і стилю соціальної взаємодії, які демонструють чоловіки. Акцент у чоловічих дослідження ставиться не на тому, щоб шукати відмінності між чоловіками і жінками, а на відмінностях у середині чоловічої групи. Виходячи з такої позиції, дослідники (І. Кон, Р. Коннел та ін.) наголошують на множинності маскулінностей, тобто на існуванні різних моделей маскулінності, які багатогранні, характеризуються внутрішньою комплексністю та навіть протиріччями.

Важливо, що значну роль у формуванні маскулінності відіграють жінки, взаємодіючи з хлопцями і чоловіками в приватному та суспільному просторі. Зокрема, матері можуть сприяти зміцненню у синів традиційних уявлень щодо чоловічих моделей поведінки, демонструючи їм, що вони не очікують від них залучення до хатньої роботи, виконання домашніх

обов'язків або висловлювання власних емоцій. Отже, не біологічні відмінності, а саме суспільство обмежує чоловіків певними маскулініними характеристиками, які пов'язуються з індивідуальними рисами особистості.

Як зазначає М. Кімел, атрибути маскуліності пов'язані з гендерованими соціальними ролями, виконання яких очікується від чоловіків. Приміром, у більшості різних суспільств і культур характеристики маскуліності, що стереотипно вважаються чоловічими рисами, пов'язані з іміджем сильного, сміливого, амбітного, самодостатнього та авторитетного лідера, який може раціонально контролювати власні емоції (порівняно з жінками, яким приписуються стереотипно жіночі риси – емпатія, чутливість, пасивність, вірність, ірраціональність і турботливість). Не менш поширеними залишаються припущення, що чоловіки не просто відрізняються від жінок, вони є полярно протилежними; при цьому жінкам бракує якостей, найбільше притаманних чоловікам, і навпаки. Так, прагнення до лідерства, домінування вважається припустимою моделлю поведінки для чоловіків, але менш соціально прийнятною для жінок; з іншого боку, жінкам дозволяється проявляти слабкість, тоді як ця риса характеру вважається непринятною для чоловіків [32; 33].

Досліджуючи питання конструювання численних маскуліностей, дослідниця Р. Коннел увела до наукового обігу поняття «гегемонна маскуліність», для якої характерним є прагнення домінування, орієнтація на роботу, демонстрація фізичної переваги та брак емоційного компоненту. Гегемонна маскуліність завжди конструюється стосовно інших маскуліностей і фемінностей, які їй підпорядковані [11, с. 80]. У реальному житті гегемонна маскуліність рідко реалізується чоловіками, оскільки різноманітні соціальні обмеження стримують їхні панівні ролі в родині або суспільстві. Безробіття, низький рівень доходу, інвалідність або зловживання алкоголем можуть заважати чоловікам виконувати ролі «годувальників», тоді як неможливість забезпечити власну родину розглядається як неспроможність досягнути тих ідеалів маскуліності, що встановлені

соціальними нормами. Як наслідок, настанови гегемонної маскулінності можуть здійснювати негативний вплив на моделі поведінки чоловіків у питаннях власного здоров'я, призводити до гендерного розриву в показниках захворюваності та тривалості життя.

Зокрема, у більшості країн світу фіксується низька тривалість життя і високий рівень смертності чоловіків у всіх вікових групах, тому статеві відмінності у показниках смертності обговорюються демографами та соціологами на міжнародному рівні. Тільки у чотирьох країнах світу, за даними ООН, зареєстрована однакова тривалість життя чоловіків і жінок або, навіть, дещо вища тривалість життя чоловіків. Це Бангладеш, Індія, Мальдіви і Непал. В Україні цей розрив є значним і перевищує 11 років. За статистичними даними, середні показники тривалості життя становлять для жінок – 74 роки, для чоловіків – 63 роки. Така різниця в тривалості життя є характерною для пострадянських країн та країн колишнього так званого «соціалістичного табору». Наразі зафіксовано два піки, коли чоловіки помирають особливо часто. Це періоди – 25-29 років і 40-44 роки. Відповідно, серед людей похилого віку набагато більше жінок, ніж чоловіків, особливо у старших вікових групах [16, с. 38].

На думку науковців (М. Маєрчик, О. Плахотнік, Є. Холостова, О. Ярська-Смирнова та ін.), великий розрив у рівні середньої очікуваної тривалості життя чоловіків і жінок свідчить про несприятливі умови життя переважно чоловічого населення і значний «внесок» у сукупний показник смертності, передовсім смертності від «зовнішніх» причин (нешасні випадки, отруєння неякісними продуктами й напоями, дорожньо-транспортний та виробничий травматизм, вбивства і самогубства тощо). Ці випадки, як правило, є гендерно детермінованим, адже пов'язані зі способом життя та особливостями праці чоловіків.

Еталони чоловічого стилю життя, чоловічої сили і чоловічого здоров'я романтизовані і вимагають жертв. Відповідно до гендерних моделей поведінки, серед чоловічого населення, особливо молодих вікових категорій,

заохочується ризикована поведінка, небезпечне водіння автомобілів і мотоциклів, розв'язання конфліктних ситуацій за допомогою бійок, нехтування правилами безпеки на дозвіллі, байдужість до власного здоров'я, небезпечні умови праці тощо. Частина образу «справжнього чоловіка» складають зброя, війна, шрами. Не помічати біль, працювати без відпочинку, не дотримуватися правил гігієни, не жалітися, не звертатися до лікарів через «дрібниці» – ці девізи закладаються у свідомість багатьох хлопчиків у ранньому віці. Отже, ідеал «супермена» вимагає поведінки, яка виснажує сили організму і, порівняно з групою жінок такого ж віку, частіше стає причиною смертності в основному молодих чоловіків [15, с. 168].

За спостереженнями медиків (Е. Лібанова та ін.), через більшу схильність до тютюнопаління і зловживання алкоголем, чоловіки стикаються з підвищеними ризиками захворювань дихальних шляхів і хворобами системи кровообігу. Ці тенденції особливо виразно проявляються в Україні, де медико-демографічна криза серед чоловічого населення поглиблюється поширенням соціально детермінованих захворювань – туберкульозу, психічних розладів, пов'язаних зі вживанням алкоголю та психотропних речовин, інфекцій, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ/СНІД. Більше того, серед чоловіків частіше діагностуються захворювання в термінальних стадіях, що зумовлено небажанням відвідувати лікарів або проходити медичні обстеження. Ці особливості ставлення до власного здоров'я безпосередньо пов'язані зі стереотипними настановами маскулінності, до яких належить страх втратити контроль над ситуацією, побоювання виявити слабкість або збентеження тощо [43, с. 15].

Нереалізовані атрибути гегемонної маскулінності можуть призводити до надмірного психологічного тиску на чоловіків, тоді як загальне пригнічення емоцій – спричиняти психологічні розлади та глибоку депресію. Як наслідок, чоловіки можуть шукати інших шляхів підтвердження власної маскулінності, наприклад через зловживання алкоголем і наркотичними

препаратами, безвідповідальну сексуальну поведінку або вияви агресії і, навіть, суїцидальні прояви.

Результатом поступового усвідомлення окреслених проблем у сфері чоловічої ідентичності та соціальних ролей стало формування теорії «кризи маскулінності», в рамках якої ставляться питання щодо необхідності пошуку нових гендерних норм для чоловіків у суспільстві. Дане явище розглядається дослідниками (Т. Бурейчак, О. Здравомислова й А. Темкіна, І. Кон та ін.) як унікальний соціокультурний продукт XIX-XX ст., основними факторами якої є процеси модернізації, індустріалізації, бюрократизації праці, посилення вимог гендерної рівності, зростання конкуренції на ринку праці з боку жінок, дестабілізації сімейної ієрархії. Сюди також відносять зростання значення підкріплення ідентичностей за допомогою споживацьких практик, розвиток гей-рухів, комерціалізацію чоловічого зовнішнього вигляду, поширення андрогінних чоловічих ідентичностей, метросексуальності тощо. Ці фактори в своїй сукупності сприяють зміні гендерного балансу, що ускладнює виконання чоловіками традиційних ролей та ставить під загрозу їх владні позиції [10; 12; 28; 37].

Зокрема, невідповідність між нормативними визначеннями маскулінності та її втіленими реаліями розглядається як один із факторів поширення гендерно зумовленого насильства. Адже в контексті теорії гегемонної маскулінності наголошується, що контроль над жінками сприймається як важливий атрибут чоловічої культури. Тому причини гендерного насильства можуть зумовлюватися спробами зберегти панування і відносини нерівності між чоловіками та жінками, а також невідповідністю між нормативними і реальними конструкціями маскулінності в різних суспільствах. В результаті, агресія і насильство часто сприймаються більшістю людей як негативні сторони чоловічої маскулінної ідентичності.

Новітні виклики в системі гендерних відносин посилюються одночасними змінами жіночих ролей, зокрема процесами розширення участі жінок у суспільному житті, їхнього доступу до оплачуваної праці та

вирівнювання прав жінок і чоловіків, що закріплюється і гарантується багатьма країнами на державному рівні. З огляду на це, сучасна криза маскулінності пояснюється як реакція чоловіків на зростання конкуренції з боку жінок, а також як наслідок втрати ними безумовної влади та панування в багатьох сферах суспільного життя, що була закріплена за чоловіками протягом тривалого історичного періоду. Ці процеси особливо помітні на прикладі трансформації гендерних уявлень, норм та ролей стосовно праці, сім'ї та конструювання зовнішнього вигляду [11, с. 85].

Зокрема, у сфері зайнятості робота традиційно розглядалася як важливий аспект чоловічої ідентичності та фундаментальний компонент чоловічої ролі. Індикатором успіху чоловіків в житті вважаються досягнення в роботі та кар'єрі. Проте, сучасна ситуація на ринку праці вже не сприяє такому способу утвердження маскулінності. Модернізація, індустріалізація, урбанізація та згодом переорієнтація на сервісну економіку призвели до скорочення зайнятості чоловіків та її нестабільності у сфері виробництва, стигматизацією тих чоловіків, які втратили «справжню чоловічу роботу», що ґрунтувалася на фізичній праці. Водночас ці процеси супроводжуються зростанням трудової зайнятості жінок та вимог гендерної рівності у сфері позасімейної зайнятості.

Зміна сімейних ролей чоловіка найбільш фундаментально пов'язана зі змінами гендерних позицій на ринку праці. А саме, зайнятість жінок в оплачуваній трудовій сфері, а також їх масова трудова міграція, стала підґрунтям для виникнення домогосподарств з двома джерелами доходів. Це, разом із проблемами працевлаштування і кар'єрного просування в умовах нестабільної економічної ситуації, суттєво підриває позицію чоловіка як єдиного сімейного годувальника та послаблює владу чоловіка в родині. Фінансова незалежність і професійна успішність жінок може ставати причиною розпаду сімей і деструктивних реакцій чоловіків. Трансформації сімейних гендерних практик в бік зменшення їх бінарного протиставлення та взаємного виключення, актуалізують низку питань пов'язаних з інститутом

шлюбу, сімейним насильством, батьківськими правами і чоловічими практиками тощо.

Традиційно зовнішня привабливість визначається як більш значима для жінок. Проте кінець ХХ – поч. ХХІ ст. засвідчив поширення образів, які акцентують на доглянутості, естетичності та сексуальності чоловічого тіла. Значна роль у просуванні таких ідеалів тілесної маскулінності належить споживацькій культурі та рекламі, що таким чином стимулюють розширення збуту певних видів товарів – чоловічого одягу та косметики. На думку деяких дослідників, це може бути пов'язане з тим, що для просування нових товарів рекламодавці намагаються змінити традиційні уявлення про маскулінність, наголошуючи на природності споживання чоловіками товарів для догляду за зовнішністю. Наразі цьому сприяє використання образу метросексуала – успішного міського чоловіка, який захоплюється шопінгом і витрачає значну частину свого прибутку на підтримання та підкреслення своєї зовнішньої привабливості.

У результаті поширення таких інноваційних чоловічих образів відбувається розхитування традиційного розуміння маскулінності, для якого характерним є засудження надмірної уваги до власного зовнішнього вигляду, що асоціюється з фемінністю або гомосексуальністю. Це в свою чергу, може сприяти проблематизації сприйняття чоловіками власного тіла, почуття незадоволеності та депресії особливо тими, хто не вирізняється особливо привабливою зовнішністю і тілобудовою. Така ситуація може спричинити дискомфорт і збентеження серед чоловіків (сільських, літніх, бідних), які не мають ресурсів або бажання для втілення подібних образів [13, с. 40].

Трансформація соціокультурних уявлень про гегемонну маскулінність не обов'язково передбачає лише негативні реакції. На думку І. Кона, реакції чоловіків на такі зміни можуть набувати різних варіантів, що залежить від низки факторів. Проте, можна говорити про умовно конструктивні та деструктивні сценарії соціальної адаптації. Перші передбачають прийняття змін та адаптацію до них (зокрема, через переосмислення власної

ідентичності і практик її реалізації за нових умов). Другі полягають у неприйнятті або заперечення змін, що втілюється у деструктивних практиках (алкоголізм, депресії, суїциди, агресія, насильство). Це може також набувати виразу протистояння змінам та закликам повернення до минулого. Вибір конструктивного чи деструктивного сценарію залежить від соціально-економічних, культурних і політичних факторів, які визначають пріоритети гендерної політики держави та легітимізують уявлення про нормативну маскулінність [36; 37].

Таким чином, можемо підсумувати наступне. Так звана «криза маскулінності» пов'язується з проблемами адаптації чоловіків до комплексу сучасних соціальних змін, обумовленими традиційними і консервативними за своїм змістом вимогами до маскулінності, що гальмують гнучке пристосування чоловіків до мінливого світу. З одного боку, зміна в бік егалітарних гендерних відносин та руйнування опозиційних уявлень про маскулінність може сприйматися як відступ від принципів та прогинання в залежності від обставин, що суперечить вимогам твердості волі та характеру чоловіка відповідно до традиційних уявлень. З іншого боку, небажання чоловіків змінюватися пов'язано з питаннями втрати влади, адже традиційний гендерний режим легітимізує інституційні привілеї чоловіків, і його зміна очевидно передбачає більш рівномірний перерозподіл прав та привілеїв представників різних гендерних груп.

1.3. Батьківська роль як складова маскулінності сучасного чоловіка

Вивчення наукової літератури з проблематики батьківства свідчить, що в сучасному суспільстві означене поняття трактується не тільки через формальні статуси і відносини між батьками та дітьми. Наразі воно являє собою складний дискурсивний феномен, що включає батьківські почуття, прихильність до дітей, виховні стилі і практики, а також нормативні культурні приписи і певні соціальні ролі.

Представники соціологічної науки, розглядаючи інститут батьківства, умовно поділяють його на традиційне і сучасне. До традиційного батьківства відносять таку форму організації піклування про дітей, коли матері здійснюють основний догляд і турботу про дитину, в той час як батько виконує роль «годувальника». При такій моделі батьківства має місце розділення ролей, зміст яких біологічно детермінований і, як правило, підтримується державною сімейною політикою, а також конвенціональними уявленнями про нормативну мужність і жіночність, відтворюються на рівні практик виховання і поділу домашньої роботи.

Натомість сучасне, «залучене» батьківство виходить з ідеології гендерної рівності, де переважає егалітарний поділ обов'язків між подружжям, розмивається нормативне уявлення про зміст батьківських ролей, відбувається відмова від гендерної асиметрії у сфері батьківства. Для сучасного батьківства характерна більша порівняно з традиційною моделлю варіативність змісту батьківських ролей. Така модель батьківства передбачає, що не тільки мати, а й тато активно залучений до повсякденної турботи про дитину. «Залучене» батьківство активно формується і транслюється в ЗМІ, а в деяких країнах підтримується сімейною політикою, дружньою до родини. Зокрема, в межах останньої, сучасна модель батьківства підтримується спеціальними заходами, спрямованими не тільки на матерів, а й на татусів, впровадженням цілого комплексу підтримок, що надаються працівникам з сімейними обов'язками [1, с. 8; 67, с. 7].

Варто відзначити, що тематика щодо ролей, які чоловіки виконують у родині і вихованні дітей, набрав популярності разом із гендерними студіями. Інтерес до інституту татівства виник в соціально-гуманітарних науках пізніше, ніж до інституту материнства – в останній чверті ХХ ст. Саме тоді явище татівства науковці почали розглядати не тільки як соціальну функцію, необхідну для правильного виховання дітей (перш за все, хлопчиків), але й як важливий елемент чоловічої ідентичності [63, с. 197]. Розглянемо поняття татівства і ті його моделі, що були поширеними і прийнятними у різні історичні періоди, а також проаналізуємо його зміст на сучасному етапі.

Так, дослідження материнства, яке знайшло своє вираження у дитиноцентризмі сім'ї та ідеї, що бути матір'ю – це провідна функція жінки, оформило соціальні практики, орієнтовані на встановлення близьких емоційних зв'язків між матерями та дітьми [18, с. 116]. Це суттєво відрізнялося від змісту традиційних ролей батька. Під традиційним татівством розуміється виконання чоловіком таких функцій: інструментальна функція, яка передбачає матеріальне забезпечення сім'ї та дітей, їх фізичний захист, і символічна функція, яка виражається у привчанні до порядку, дисципліни і підкоренню зовнішньому авторитету (зокрема, саме за батьком залишається прийняття рішення щодо покарання дитини). Саме таке змістове наповнення суттєво відрізняло позицію батька в родині від позиції матері.

У традиційному контексті мати виступає основною вихователькою, опікункою власних дітей. Вона є тією люблячою істотою, яка завжди все вибачає дитині, адже знаходиться з нею в тісних емоційних стосунках, що обумовлені природним, біологічним зв'язком з нею. Доволі поширеним є словосполучення «материнський інстинкт» як психолого-біологічний феномен, який нібито з'являється у жінки разом із появою дитини. Про нього говорять у ЗМІ, пишуть у наукових джерелах, вчать у школах тощо.

Натомість із словосполученням «татівський інстинкт» стикатися не доводиться, оскільки чоловіки традиційно вважаються, перш за все, годувальниками та захисниками своєї родини, а вже потім мають приділяти

час для догляду за дітьми. Найбільш поширений транскультурний архетип батьківства – це образ «відсутнього батька», який підкреслює неучасть чоловіків в повсякденній практиці піклування про дитину та її виховання. Тобто традиційна культура розглядає батька як фігуру більш дистанційовану від дитини. Більше того, подібна відстороненість навіть потрібна для адекватного виконання другої (символічної) функції. Наприклад, дотримання чоловіком норми емоційної твердості під час прийняття санкцій щодо дитини, яка є необхідною складовою встановлення символічної влади, досягається переважно саме за рахунок дистанціювання батька від дитини.

У традиційній свідомості батько, перш за все, персоніфікація влади і вищий духовний авторитет. Ці уявлення міцно закріплені в образах масової свідомості. Залежно від особливостей того чи іншого суспільства нормативний образ батька включає в себе кілька іпостасей: а) персоніфікація влади; б) годувальник; в) вищий дисциплінактор; г) приклад для наслідування синові, а іноді й безпосередній його наставник у військовій та суспільно-трудової діяльності. Саме за цими критеріями суспільство оцінювало ступінь батьківської успішності і на них ґрунтується чоловіча самоповага [51, с. 159].

Проте сучасний світ демонструє низку явищ, які свідчать про розмивання традиційних гендерних меж. По-перше, сьогодні чоловіки все менше можуть виконувати функцію захисту, оскільки цю функцію, в своїй більшості, перебрала на себе держава, яка все більше втручається у справи сім'ї, в тому числі і шляхом створення спеціалізованих служб. По-друге, за нових часів зміст сімейних ролей і, зокрема, роль тата, суттєво змінилися. Так, на думку науковців, на зміст і характер сучасного татівства істотно вплинув розподіл праці та побутових обов'язків між чоловіком і жінкою, збільшення кількості та сили впливу позасімейних чинників соціалізації дитини (школа, коло ровесників, засоби масової інформації, Інтернет).

Для нинішніх чоловіків емоційно-психологічні аспекти батьківства виступають значно важливішими, ніж це було в минулому. Приміром, в англійській мові, як зазначає дослідник І. Кон, слово «татівство» передається

двома слова – «fatherhood» та «fathering». У першому випадку йдеться про татівство як соціальний інститут, тобто, як саме у певному суспільстві у певний час уявляють роль тата. Другий же термін позначає татівство як діяльність, практику та стиль поведінки, які пов'язують з роллю тата [38; 39].

Сучасні дослідники стверджують, що батьківство (татівство) – універсальний та водночас найбільш мінливий і проблематичний аспект маскулінності. З одного боку, татівство, тобто наявність дітей, завжди вважалося обов'язковим показником «чоловічої сили» і компонентом чоловічої ідентичності. Холостяк, як правило, не вважався повноцінним зрілим чоловіком і не користувався відповідним статусом. Традиційна батьківська роль передбачала захист та матеріальне забезпечення дітей, на татів ніде не покладалися обов'язки з безпосередньої опіки і виховання дітей. Якби індивідуальні батьківські практики варіювалися, тоді б ці функції вважалися жіночими, невластивими і непотрібними чоловікам. На відміну від матері, для якої всі її діти є однаково дорогими, чоловіча культура чітко розділяє дітей народжених у законному шлюбі та поза ним, а також диференціює синів і дочок.

З іншого боку, татівство не є універсальним явищем, яке визначається суто біологічно – це доводять ті різноманітні його моделі, що існували або існують у суспільствах. Наприклад, як стверджує дослідник Дж. Плек, в американському суспільстві інститут татівства пройшов чотири основні етапи свого розвитку:

а) *Моральний наставник* – це тато, основною діяльністю якого у відношенні до дітей є виховання у них відповідних до певної культури цінностей (XVIII – початок XIX ст.).

б) *Годувальник*. На зміну моральному наставникові приходять годувальник (XIX – середина XX ст.). Для годувальника виховання дітей не є основною метою, головним є матеріальне забезпечення родини. Таке уявлення про татівство й досі для більшості людей популярне, оскільки

здебільшого вихованням дітей з малечку і до повноліття займаються матері, а не татусі.

в) *Статеворольова модель*. Наступним періодом (1940-1965 рр.) вважають уявлення про тата як статево-рольову модель, що також не втратило своєї вагомості і до сьогодні: за цією моделлю, основним завданням тата у родині є репродукування «справжньої» ролі чоловіка в сім'ї, демонстрація власним синам прикладу нібито чоловічої сімейної поведінки.

г) *Вихователь*. Незважаючи на те, що ролі годувальника та еталону сімейної поведінки все ще є актуальними та залишаються найбільш поширеними у багатьох суспільствах, із плином часу та соціальними трансформаціями видозмінюються також і моделі татівства. З кінця 60-х рр. ХХ ст. з'являється нова модель – «тато-вихователь», або залучений тато. Відтепер батька оцінюють не лише за кількістю грошей, які він приносить у родину, але й за тим, як часто та наскільки якісно він спілкується із дитиною [38; 39].

Наразі «залучений тато» – це той батько, який приділяє час своїй дитині, її вихованню та забезпеченню потреб. Важливо зазначити, що бути залученим татом означає виконувати не лише «видиму» роботу (приміром, декілька годин провести із дитиною у парку, сходити у кіно та ін.), але й працю «невидиму» (приготування їжі для дитини, зміна підгузків тощо), яку й досі часто покладають виключно на матерів. Отже, залучені татусі – це татусі, які приділяють свій час вихованню дітей, активно беруть участь у всіх справах, пов'язаних із ними, у кого проявляється те, що прийнято називати «материнським інстинктом».

У свою чергу, дослідниця О. Рождественська аналізує модель залученого татівства і виділяє в ній такі різновиди:

а) *Модерний годувальник* (як звужена модель залученого татівства) – це той тато, який основною метою вважає забезпечення матеріального благополуччя сім'ї, проте не цурається й встановлення тісного контакту з дитиною.

б) *Рефлексивне татівство*, яке, передовсім, спирається на власний досвід. Такі татусі намагаються переглянути поведінку власних батьків щодо себе та удосконалюють її у кількості та якості спілкування із власними дітьми.

в) *Егалітарний тато* – це той, хто поділяє усі обов'язки, пов'язані із родиною, зі своєю партнеркою (від матеріального забезпечення до «невидимої» домашньої праці).

г) *Цілісний тато* – це той татусь, який намагається виконувати якомога більше роботи з догляду з дитиною. Його можна назвати ідеальним типом залученого тата, того, який бере на себе усю повноту відповідальності за виховання дитини, не намагаючись розділити її з іншими [56, с. 62].

Саме з появою четвертої інноваційної моделі деякі дослідники пов'язують так звану «кризу татівства». Оскільки, з одного боку, традиційно вважається, що татусі передовсім несуть відповідальність за матеріальне забезпечення родини і через позасімейну зайнятість мало часу проводять із дітьми, а тому не знають, що з ними робити, і часто є педагогічно некомпетентними. З іншого боку, вимоги до сучасних татів підвищуються, все частіше про них говорять не лише як про «гаманці», а й як про вихователів. Від сімейних чоловіків чекають активної участі у вирішенні побутових питань та вихованні дітей.

Суперечливе поєднання традиційних та егалітарних установок призводить до суперечок і взаємних звинувачень між чоловіками і жінками. Оскільки авторитет батька в сім'ї сильно залежить від його позасімейної, суспільно-професійної успішності, будь-які соціально-економічні негаразди, кризи, безробіття та інші проблеми підривають становище чоловіка в сім'ї та його самоповагу. В умовах панування авторитарної маскулінної ідеології невідповідність між очікуваннями і реальною поведінкою, інші труднощі переживаються особливо болісно (призводить до відчуття фрустрації, депресії серед чоловіків), посилюючи всі інші чоловічі проблеми. Підриває

традиційне підґрунтя і той факт, що із виходом жінок на ринок праці, татусі позбавилися монополії на матеріальне забезпечення своїх родин [58, с. 88].

Крім того, ускладнення структури та урізноманітнення шлюбно-сімейних відносин стали підґрунтям для виникнення нових батьківських ролей та ідентичностей, про які до цього часу не прийнято було говорити: рідні (тобто біологічні) батьки, прийомні батьки, розведені батьки, самотні батьки, неповнолітні батьки та ін. Ці категорії існували й раніше, але зустрічалися значно рідше, ніж зараз. Між тим, кожна з них має свої власні соціальні та психологічні проблеми.

Також складну проблему представляє собою «символічне батьківство», коли має місце виховання «чужих» дітей. Потреба бути наставником, який передає свій життєвий досвід наступним поколінням, притаманна зрілій маскулінності. Сьогодні увесь цивілізований світ стурбований проблемою фемінізації освіти і тим, як повернути до школи чоловіка-вчителя. Однак ці спроби блокуються низькою оплатою педагогічної праці, ідеологічною підозрілістю, батьківськими ревностями, сексофобією і гомофобією (коли інтерес чоловіка до дитини автоматично викликає підозри в педофілії або гомосексуальності).

Отже, татівство має виходити на якісно новий рівень, де важливе місце займає саме модель «залученого татівства». Трансформації у сфері гендерних відносин, що відбуваються в останні десятиліття, сприяють формуванню моделі нової маскулінності, що включає риси модернізованої мужності [35].

Головна відмінна риса цієї нової моделі полягає в тому, що вона рівною мірою орієнтує чоловіків на самореалізацію у професійній і сімейній сферах. Зміни в новій моделі маскулінності стосуються й особливостей поведінки чоловіків у сфері сімейних відносин: чоловіче домінування і верховенство поступається місцем егалітарним тенденціям у поведінці.

Особливо яскраво це виявляється у сфері дитячо-батьківських відносин, адже діапазон можливих емоційних відносин між чоловіками і дітьми дуже широкий. Якщо в межах традиційної моделі маскулінності у

відносинах з дітьми тато демонструє емоційну дистанційованість, невключеність у повсякденні справи дітей, владність, суворість в оцінці їхніх вчинків і поведінки, то «новий» чоловік, навпаки, виявляє турботу про дітей, встановлює з ними довірливі дружні стосунки, перебуває в постійному контакті, щоб розуміти проблеми та інтереси дитини і бути об'єктивним, але доброзичливим в оцінках вчинків дітей.

Отже, еволюція інституту батьківства, з одного боку, відображає, а з іншого, – стимулює зміни в повсякденному житті сучасних чоловіків. «Татівський інстинкт» у поєднанні з матеріальними компонентами (захист і матеріальне забезпечення) передбачає емоційну близькість з дітьми. Новий стиль татівства духовно збагачує чоловіка, але водночас робить його більш уразливим. В очах дітей батько – сильний, сміливий, упевнений, рішучий, витривалий, активний і відповідальний чоловік, тоді як матері приписуються дбайливість, лагідність, ніжність, відповідальність, м'якість і активність [44, с. 35].

Сучасна психологія вважає найбільш сприятливим для розвитку дитини є не авторитарний, а авторитетний стиль татівства, що поєднує визначеність педагогічних вимог з повагою до автономії й особистості дитини. В супереч очікуванням багатьох психологів, вплив татів і матерів на дитину не є полярно протилежним; між ними більше схожості, ніж відмінностей. Успішний батько – той, хто добре виконує завдання, які підказують йому конкретні життєві ситуації. Індивідуальний стиль татівської поведінки, як і маскулінності в цілому, не є справою вільного вибору, він корениться у глибинних властивостях особистості. Суспільство має ретельно вивчати і підтримувати будь-які чоловічі ініціативи, що сприяють формуванню відповідального татівства.

Таким чином, зазначене дає підстави стверджувати, що батьківство – одна з головних чоловічих ідентичностей, а пов'язані з ним соціально-педагогічні практики – важливий елемент структури сім'ї та гендерного порядку. Батьківство є універсальним та водночас найбільш мінливий і

проблематичним аспектом маскулінності: на сьогодні існує дві моделі маскулінності – традиційна (у відносинах з дітьми батько демонструє емоційну дистанційованість) і нова модель (рівною мірою орієнтує чоловіків на самореалізацію у професійній і сімейній сферах).

Під впливом зміни сімейних ролей сформувалося так зване «залучене батьківство», яке передбачає виконання татусями експресивної функції, виконання якої означає сконцентрованість на психоемоційних проблемах дітей і яка традиційно приписувалася матері. Саме цю модель часто пов'язують з так званою «кризою батьківства», яка, з одного боку, демонструє еволюцію інституту сім'ї, з іншого, – трансформації традиційної маскулінності. Соціальне визначення і суб'єктивне переживання татівства є внутрішньо суперечливими. Для багатьох сучасних чоловіків татівство – свого роду пакетна угода, що передбачає емоційну близькість, соціальний захист та матеріальне забезпечення.

Висновки до розділу 1

В процесі роботи над першим розділом ми дійшли наступних висновків.

Гендер позначає стать як соціокультурний конструкт, соціальну особливість статі людини на відміну від біологічної статі (сукупності анатомо-фізіологічних особливостей організму, заданих від народження); це те, у що суспільство перетворює фізичні, анатомічні та психологічні відмінності людей. Встановлено, що бути чоловіком – зовсім не означає бути людиною з чоловічою анатомією; бути чоловіком означає слідувати певним соціокультурним очікуванням, висунутим соціумом до чоловіка на підставі прийнятих у цьому суспільстві «правил статі». Гендерно чутлива модель соціальної роботи з чоловіками виходить з переконання, що ідеологія, соціальна структура і поведінка клієнтів взаємопов'язані (наприклад,

проблеми чоловіків можуть бути наслідком твердих переконань щодо традиційних гендерних ролей).

Доведено, що розвиток гендерних досліджень протягом останніх десятиліть відображає зростання суспільного інтересу до проблем гендерної ідентичності та гендерних норм, що характеризують соціальні ролі чоловіків. Адже чоловіки з раннього дитинства перебувають під впливом різноманітного тиску з боку суспільства, тому сучасне розуміння маскулінності визначається поєднанням біологічних, культурних та соціальних факторів.

Визначено, що дослідження маскулінності як концепції чоловічої культури наразі зумовлені потребою в дослідницьких даних, які сприятимуть розумінню процесів становлення чоловічої ідентичності та формування сучасних культурних практик чоловіків, а отже – виробленню ефективних комунікаційних підходів до адвокаційних зусиль щодо зміни суспільних стереотипів. Трансформація гендерно-стратифікаційного порядку в сучасному суспільстві покликана сприяти зміні характеру діяльності чоловіків, створювати можливості для їх особистісної самореалізації в різних сферах життєдіяльності.

Визначено, що біологічне татівство і здатність до нього завжди вважалися одним з головних ознак маскулінності. З'ясовано, що оскільки татівство є невід'ємною складовою шлюбно-сімейних відносин, його криза асоціюється насамперед зі змінами сім'ї. Почуття сучасного батьківства поряд з матеріальними компонентами (прожиток, захист і матеріальне забезпечення) передбачає також емоційну близькість з дітьми. Разом з цим, визначено, що новий стиль татівства душевно збагачує чоловіка, проте водночас робить його більш уразливим. В очах дітей батько – сильний, сміливий, упевнений, рішучий, витривалий, активний і відповідальний чоловік, тоді як матері приписуються дбайливість, лагідність, ніжність, відповідальність, м'якість і активність. Еволюція канону батьківства, з одного боку, відображає, а з іншого, – стимулює зміни в повсякденному житті.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНО ЧУТЛИВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЧОЛОВІКАМИ

2.1. Вивчення соціально-демографічного портрету сучасного чоловіка та специфіки чоловічих проблем

Проблема соціальної роботи з чоловіками є однією зі складних і мало розроблених в сучасній науковій думці. Практично немає спеціальних досліджень, присвячених спеціальному аналізу гендерної ролі чоловіків, а також механізмів і технологій гендерно чутливої соціальної підтримки. Враховуючи вищесказане, у своїй роботі ми робимо спробу висвітлення соціально-демографічного портрету сучасного чоловіка.

Виходячи з актуальності вищезазначеної проблеми та неоднозначності її висвітлення в науковій літературі, нами було проведене емпіричне дослідження, яке мало за мету виявити відображення маскулінності самими чоловіками та рівень їхнього соціально-психологічного благополуччя.

Для проведення дослідження нами був обраний метод анкетування. Текст опитувальника (Додаток А) був складений на основі опрацювання наукових публікацій з досліджуваної проблематики та адаптований до завдань нашого дослідження. В анкеті було запропоновано 20 питань, з яких одні запитання передбачали довільну відповідь, інші – містили різноманітні варіанти відповідей. Тематика опитування охоплювала особливості соціально-демографічних характеристик чоловіків (вік, соціальний статус, освіта, професія), особливостей зайнятості на ринку праці та подружніх стосунків, розподілу обов'язків у домашніх господарствах, ставлення до батьківства, сприйняття чоловічих гендерних норм тощо.

Анкетування проведилося протягом 2020 року. Цільовою аудиторією дослідження стали випадково обрані чоловіки (50 осіб) у віці 18-59 років, серед яких 22 респонденти (44%) репрезентували міське чоловіче населення, а 28 осіб (56%) – мешканців сільської місцевості. Майже третина опитаних

чоловіків представляли вікову групу 18-29 років, чверть із них перебували у віці 30-39 років, решта були рівномірно розподілені серед старших вікових груп. Більшість респондентів мали професійно-технічну або середню спеціальну освіту (42%), а також повну або неповну вищу освіту (38%). Сімнадцять відсотків чоловіків повідомили про наявність повної загальної середньої освіти, решта опитаних – про нижчі освітні рівні.

Шлюбно-сімейні стосунки чоловіків характеризують наступні дані. Понад дві третини респондентів на момент інтерв'ю мали стабільні стосунки з партнерками, зокрема 58% перебували в офіційному шлюбі, 8% проживали в незареєстрованому шлюбі, 4% мали постійну подругу, але не жили разом. Ніколи не були одружені або на момент дослідження не мали стосунків 21%. Дев'ять відсотків респондентів зазначили, що вони розлучені або розійшлися з партнеркою, 2% з них виявилися вдівцями. Найбільший відсоток розлучених чоловіків зосереджувався у віковій групі 30-49 років.

На питання, яке стосувалося складу родин, 33% чоловіків відповіли, що проживають в нуклеарних сім'ях (подружня пара з дітьми або без дітей); з власними батьками або батьками дружини проживають 13% респондентів; майже половина опитуваних зазначили, що мають дітей.

Подальший аналіз відповідей показав, що переважна частина чоловіків вважає себе основними годувальниками своїх родин (67%), при тому, що вони разом з дружинами вносили до сімейного бюджету кошти на утримання власних домогосподарств. Разом з тим спостерігалася така тенденція, що майже половина сімейних чоловіків приймають матеріальну допомогу від своїх батьків або батьків дружини. Такі результати свідчать про неможливість в сучасних соціально-економічних умовах чоловікам відповідати традиційному гендерному образу єдиного або основного годувальника / здобувача.

Крім того, цікавим висновком виявилось зростання із віком рівня розуміння або сприйняття чоловіками ролі жінок загалом і власних дружин зокрема у забезпеченні сімей. Так, серед чоловіків до 30 років важливий

внесок дружини до сімейного бюджету визнали лише 5% чоловіків, то у старших вікових групах – близько 22% респондентів.

Частина респондентів повідомили про належність до соціально вразливих категорій населення. Зокрема, серед опитуваних виявилися внутрішньо переміщені особи (ВПО) – 2%, учасники бойових дій – 5%, особи з інвалідністю – 3%. П'ять відсотків чоловіків мали багатодітні сім'ї, навіть були татусі-одинаки – 1%.

Наступні питання стосувалися надзвичайно важливої теми для чоловіків – зайнятість у трудовій сфері, адже престижна робота, висока заробітна плата, кар'єрне зростання, самореалізація у професії сприймаються ними як невід'ємні атрибути життєвого успіху чоловіків. Проте, не всі опитувані виявилися зайнятими на ринку праці. Лише 2/3 респондентів відповіли, що працюють на умовах повної зайнятості, 15% – зайняті неповний робочий час. Решта відповідей розподілилася так: 7% опитуваних відмітили, що навчаються (студенти); 4% виявилися пенсіонерами; 5% є безробітними і на момент опитування шукали роботу або перебували на обліку в службі зайнятості. Лише декілька відсотків чоловіків (2%) повідомили, що вони не працюють, не шукають роботу і не навчаються, проте зайняті в домашньому господарстві або перебувають у відпустці по догляду за дитиною.

Подальший аналіз відповідей показав, що значна частина працюючих чоловіків відмітила про необхідність понаднормової роботи (більше 40 годин на тиждень). Таких чоловіків виявилось більше серед міських мешканців, які до причин подовженого робочого часу віднесли: вимоги посади (56%), необхідність підтримувати рівень життя родини (38%), потребу в додаткових заробітках (20%). Лише десята частина респондентів зазначили, що вони «добровільно» проводять більше часу на робочому місці, адже вважають, що це важливо для їхнього професійного зростання, або віддають перевагу проведенню часу на робочому місці, а не вдома. Зокрема, остання група

чоловіків була помітно більше представлена серед розлучених респондентів та тих, які розійшлися з партнерками.

Важливим для нас в контексті дослідження гендерних аспектів чоловічої зайнятості виявилось, що майже 40% працюючих респондентів відмітили, що вони часто відчувають пригнічення через брак роботи або недостатньо високі заробітки. Разом з тим, майже третина зайнятих на ринку праці чоловіків відмітили, що вони також часто перебувають в стресовому стані, оскільки мають надмірну завантаженість на роботі або вимушені працювати у важких умовах. Отже, можна стверджувати, що напружені трудові відносини можуть здійснювати несприятливий вплив на емоційний стан працюючих чоловіків, а саме призводити до надмірного навантаження у випадку понаднормової праці, супроводжуватися психологічним тиском через відчуття професійної нереалізованості тощо.

Концепції маскулінності пов'язують чоловічі соціальні ролі передовсім з діяльністю у публічному (професійному) просторі, а не приватному, тому заохочують їх до активності на ринку зайнятості та покладають відповідальність за забезпечення сімей. Саме це, з одного боку, стає підґрунтям для значних гендерних розривів на ринку праці (зокрема, у зарплатах чоловіків і жінок на користь перших, зосередженні жінок у менш престижних професіях та на посадах, які менше оплачуються); з іншого, ризики малозабезпеченості, безробіття або зайнятості чоловіків у неформальній економіці стають детермінантами невідповідності нормам домінантної маскулінної культури в реальному житті. Так, максимальна чоловіча відповідальність за забезпечення сім'ї супроводжується надмірним психологічним тиском з боку суспільства і власне самої родини, що в результаті призводить до психічних та емоційних розладів, наслідки яких спрямовуються на найближче оточення і призводять до сімейного насильства. Тому проблеми стресової зайнятості розглядаються як один із чинників сучасної кризи маскулінності.

У межах вивчення чоловічих проблем нас цікавило питання здоров'я чоловіків та їхнього ставлення до нього. Наразі отримані відповіді показали, що переважна частина респондентів оцінили власне здоров'я як відмінне або добре (58%). Разом з цим, нами була відмічена зв'язок зниження самооцінки здоров'я з віком опитаних. Так, про відмінне або добре здоров'я зазначили майже 80% молодих людей у віці 18-29 років; дорослі чоловіки 30-39 років віддавали перевагу варіанту відповіді «нормальний стан здоров'я»; серед чоловіків старшої вікової групи (40-49 років) таких респондентів було в два рази менше; а серед чоловіків старше за 50 років – лише 19%.

З огляду на невтішну самооцінку стану здоров'я, виявилось, що майже половина опитаних (47%) не зверталися до медичних закладів протягом останнього року; кожен сьомий востаннє відвідував медичний заклад більше, ніж 5 років тому; тільки 15% зверталися до лікаря впродовж останнього місяця, а 19% – протягом останнього півроку. З-поміж тих, хто все ж таки відвідував медичні заклади, було відмічено найбільш поширені причини цих звернень: проходження медогляду, через загострення хронічної хвороби, внаслідок травми або нещасного випадку, оформлення медичних довідок, реєстрація у сімейного лікаря тощо. Цікавим в даному контексті виявилось, що всупереч очікуванням щодо гіршого рівня медичного обслуговування в сільській місцевості, результати опитування показали, що міські і сільські чоловіки продемонстрували практично однакове ставлення щодо відвідування медичних закладів. Це доводить вплив соціально-психологічних чинників та поведінкових настанов на ставлення чоловіків до власного здоров'я.

Цікавим в контексті нашого дослідження виявився той факт, що значна частина опитуваних чоловіків – більше 10% – повідомили про наявність у них інвалідності чи хронічного захворювання. Було помічено, що поширення означених проблем зі здоров'ям зростає із віком респондентів. Якщо серед молодих чоловіків (18-29 років) таких було нараховано близько 7%, то серед чоловіків віком 50-59 років таких вже виявилось більше 30%.

Нашу дослідницьку увагу привернув той факт, що значна частина проблем зі здоров'ям респондентів була пов'язана з наслідками зовнішніх впливів (нешасних випадків, травмування на виробництві, внаслідок дорожньо-транспортних пригод, пережитого насильства тощо), недостатнім поширенням настанов безпечної поведінки серед чоловіків і традиціями зловживання алкоголем. Зокрема, вплив алкоголю на формування передумов для ситуацій підвищеного ризику підтверджується наступними даними: кожен п'ятий чоловік визнав, що бився, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння; деякі з них зазначили, що через їхнє зловживання алкоголем зазнавали травмувань вони самі або інші особи.

Отримані результати опитування показали, що чоловіки часто стикаються зі стресовими розладами (проблеми з концентрацією уваги, відчуття пригнічення або депресії, раптові спалахи гніву, проблеми зі сном тощо). При цьому, третина респондентів зазначили, що зазвичай вони не звертаються до інших людей або фахівців по допомогу, якщо відчувають себе розгубленими або засмученими. Варто відзначити, що ці дані цілком вкладаються в нормативні рамки маскулінності, що не схвалюють вияви власних емоцій чоловіками, визнання ними власної слабкості або розгубленості, звернення по емоційну підтримку до інших людей.

Проте серед тих чоловіків, які все ж таки схильні звертатися по підтримку, найбільшою довірою користуються їх дружини або співмешканки (41%), друзі та знайомі (28%), а також батьки (15%). Лише невелика кількість респондентів звертаються по емоційну підтримку до інших родичів, колег по роботі, церкви або власних дітей. На жаль, найнижчим рівнем довіри користуються психологи та психотерапевти, тобто саме ті категорії фахівців, які здатні надати професійну допомогу у випадку психологічної кризи.

У контексті даного опитування нас цікавили ставлення чоловіків до розподілу домашніх обов'язків, батьківства та ступінь їхнього залучення до піклування про власних дітей. З цією метою ми спробували дослідити дитячий досвід респондентів, оскільки він дає можливість оцінити не лише ті

фактори, які вплинули на їхнє особисте становлення до означених питань, а й деякою мірою простежити міжпоколінні зміни в моделях подружніх стосунків. Зокрема, за результатами опитування було виявлено, що переважна більшість татусів / вітчимів наших респондентів з-поміж інших домашніх обов'язків (приготування їжі, миття посуду, прибирання помешкання, прання) найбільше долучалися до піклування про дітей та закупівлі товарів повсякденного вжитку.

Більшість з-поміж охоплених опитуванням чоловіків (67%) мали власних дітей і досвід татівства. Зокрема, майже половина респондентів відзначили в анкеті, що під час народження дитини знаходилися у медичному закладі, 15% з них – наважилися на перебування в одному приміщенні з матір'ю дитини. При цьому, сільські чоловіки не поступаються городянам у поширенні прогресивних практик залучення до партнерських пологів. Дані щодо присутності татусів при народженні дитини дозволяють стверджувати про поступову зміну культурних практик у суспільстві та зростання настанов відповідального батьківства серед молодих чоловіків. Цілком очікуваним виявилось, що чоловіки найстаршої вікової групи у більшості випадків не перебували у медзакладі під час народження своєї дитини. Адже такі настанови не заохочувалися ані культурними практиками того часу, ані відсутністю відповідної інфраструктури.

Проте розподіл часу на виконання сімейних обов'язків, пов'язаних з доглядом і вихованням дитини, чудово демонструє, що опікування дітьми залишається, переважно, жіночою справою. Згідно результатів опитування, чоловіки проводять з власною дитиною/дітьми в середньому 22 години на тиждень, витрачаючи цей час на щоденні справи, спілкування, прогулянки, спільні розваги (приміром, порівняно з середніми часовими витратами їхніх дружин/партнерок, які виявилися суттєво більшими і становили 49 години на тиждень).

Розмірковуючи над стосунками з власними дітьми, 70% опитаних чоловіків в цілому погоджуються, що проводять мало часу з ними через свою

роботу, понаднормовану зайнятість, що поширена серед чоловіків. Проте, дві третини опитаних не мали побоювань щодо втрати контакту з дітьми у випадку, якщо стосунки з їхньою матір'ю розірвуться. Це може свідчити як про впевненість чоловіків у збереженні гарних стосунків з колишньою дружиною, так і про міцний зв'язок із дітьми, який не залежить від стосунків з їхньою матір'ю. Разом із тим, більшість респондентів погодилися з тим, що їхня роль у вихованні дітей обмежується «годувальником» родини. Разом з цим, молоді чоловіки висловлювали думки про те, що чоловіча роль у сім'ї не повинна обмежуватися забезпеченням матеріальних потреб родини.

Аналіз розподілу батьківських обов'язків щодо догляду за дитиною між опитуваними та їхніми дружинами, засвідчив, що немає жодної справи, яка б виконувалася завжди або переважно чоловіками. Щоденне піклування про дитину, перебування вдома з хворою дитиною, а також заміна підгузків або перевдягання дитини здійснюється у сім'ях респондентів зазвичай або завжди матір'ю. Переважно порівну між членами подружжя розподілялися такі заняття, як ігри та розваги з дитиною (65%), виховання дитини у формі вербальної дисципліни (76%), а також розмови з дитиною на особисті теми (60%). Чотири з десяти чоловіків повідомили, що на рівні з дружинами допомагають дітям із виконанням домашнього завдання, долучаються до фізичного покарання дітей у випадку потреби та супроводжують дитину до школи, садочка або гуртків, які вона відвідує.

Таким чином, результати опитування підтвердили, що очікування щодо соціальних ролей та моделей поведінки, що покладаються суспільством на чоловіків, можуть здійснювати негативний вплив на їхній соціальний добробут та емоційне благополуччя. Прагнення відповідати настановам маскулінності може супроводжуватися психологічним тиском через надмірне навантаження роботою або неможливість забезпечити прийнятний рівень життя для родини. З іншого боку, поверхнєве ставлення до власного здоров'я, що сприймається як складова суто чоловічої поведінки, формує передумови для розгортання сучасної медико-демографічної кризи чоловіків,

у тому числі через поширення ризикованої поведінки та зловживання алкоголем.

Крім того, досвід дитинства та моделі поведінки у батьківській родині здійснюють помітний вплив на формування настанов чоловіків щодо побудови власних подружніх стосунків та ставлення до батьківства. Позитивно, що зміна поколінь призводить до поступової трансформації гендерних стереотипів. Респонденти молодшого віку частіше демонструють інтерес до власних дітей, активно цікавляться питаннями планування вагітності та партнерськими пологами. Разом із тим, розподіл обов'язків щодо подальшого виховання дитини залишається досить традиційним, оскільки більшість побутових справ, пов'язаних з щоденним піклуванням або доглядом за хворою дитиною, вважається прерогативою матері, а участь чоловіків на рівні з дружиною допускається у виховному процесі та розважанні дитини.

2.2. Пропозиції щодо урахування гендерного підходу в соціальній роботі з чоловіками

Вивчення найбільш актуальних проблем практичної соціальної роботи з чоловічим населенням дозволяє визначити підходи до врахування гендерних особливостей у змісті та організації даного напрямку соціальної роботи. Як зазначалося нами в попередньому розділі, вся система економічних відносин в сучасному суспільстві – формальна і неформальна – має чітко виражену гендерну структуру, що не може не відбиватися на тому, як реагують чоловіки на індивідуальному рівні або на рівні соціально-демографічної групи населення на такі найболючіші соціальні проблеми та явища суспільного життя, як безробіття, зростання бідності, розширення тіньового ринку праці та ін.

Гендерний підхід до практичної соціальної роботи заснований на визнанні того, що протягом всього свого життя чоловіки виконують інші (порівняно з жінками) соціальні ролі і набувають інших статусів; відповідно

до цього, вони стикаються з іншими за змістом випробуваннями (труднощі та обмеження) та отримують іншу винагороду. Більш того, біологічні та соціальні фактори, накладаючись одне на одне, призводять до статистично значущих відмінностей чоловіків від жінок, зокрема, у тривалості життя, структурі зайнятості, визначають інші варіації сімейних форм і неоднаковий зміст етапів життєвого шляху.

Соціальному працівнику необхідно враховувати, що всі ці відмінності чоловіків від жінок посилюються не тільки під впливом біологічної статі, а й взаємодіючих між собою соціальних факторів – доходу, освіти, раси, етнічності й віку. Таким чином, мова йде про параметри соціальної диференціації суспільства, які при певних умовах стають основою соціальної нерівності. У свою чергу, соціальна політика і практична соціальна робота спрямовані на досягнення соціальної справедливості і зменшення соціальної нерівності, проте в деяких випадках, як це не парадоксально, вони можуть приводити до відтворення соціальної ієрархії і гноблення одних соціальних груп іншими.

Передовсім, варто відзначити, що соціальна дискримінація за статевою ознакою має місце не тільки у житті жінок, але й чоловіків. Дана обставина визначає той факт, що соціальні працівники зобов'язані добре розумітися на питаннях гендерної рівності / нерівності з опорою на знання гендерно-специфічних проблем чоловіків, щоб мати можливість запропонувати їм необхідні послуги, а також бути в змозі професійно допомогти їхнім дружинам і дітям. Така установка відповідає етичним цінностям сучасної практичної соціальної роботи [66].

З огляду на зазначене, останнім часом спостерігається підвищення наукового і практичного інтересу до чоловічих проблем. Актуалізація означеного питання означає, що чоловіки так само, як і жінки, мають гендерно-специфічні соціальні проблеми, страждають на психічні захворювання та розлади, переживають стреси, які викликає сучасний ритм життя, – все це позначається на їхньому стані здоров'я і рівні благополуччя.

Загалом, як зауважують з цього приводу дослідники, у нашому суспільстві чоловіки: 1) несуть тягар примусу, не маючи вибору і свободи дій; 2) вимушені постійно дотримуватися ролі «агресивної мужності», яку пропонує суспільство; 3) не можуть забезпечити свої сім'ї так, як вважають за необхідне. Все це створює значний емоційний тиск на чоловіків, що стає причиною стресових станів, які, в свою чергу, провокують зловживання алкоголем або іншими травмуючими їхню психіку речовинами, а іноді сприяють виникненню психічних розладів. Крім того, формування у хлопчиків і чоловіків з раннього дитинства наполегливості та цілеспрямованості пришвидшує їхнє психічне вигорання. Ознаками стресу можуть бути опір, депресія, дезорганізованність, непокора, залежність і труднощі в ухваленні рішень тощо [59, с. 124].

Ураховуючи сказане, дослідники стверджують, що гендерно чутлива соціальна робота має спиратися на розумінні того, що ідеологія, соціальна структура і поведінка взаємозалежні. Приміром, проблеми клієнта можуть бути наслідком твердих переконань про традиційні гендерні ролі. Відповідно, інтервенція в подібну ситуацію ставить наступні цілі:

- досягнення у клієнта розуміння впливу, який чинять на поведінку патріархатні цінності і структури;
- розвиток самокерованої особистості, яка здатна до самореалізації; створення або посилення структур, спільнот, практик, заснованих на принципах егалітаризму.

Отже, соціальна робота з чоловіками вимагає застосування гендерно чутливих соціальних технологій, які б враховували чоловічу психологію і ті стереотипи, які впливають на процес гендерної соціалізації чоловіків, чоловічий досвід і чоловічі стратегії і практики виживання.

Зокрема, західні науковці (Л. Доміnellі та ін.) пропонують декілька практичних принципів соціальної роботи з чоловіками. На їх думку, здійснюючи соціальну роботу з чоловіками, важливо визнавати такі закономірності:

- 1) Гендерні відносини пов'язані з владою та відіграють велику роль в житті чоловіків; маскуліність пояснюється в аспекті динаміки владних структур відносин, в яких більш сильні прагнуть домінувати над тими, кого вважають соціально підкореними або слабкими.
- 2) Існує зв'язок між структурними обмеженнями, індивідуальною поведінкою і недоліками емоційного розвитку.
- 3) Чоловіки мають привілейовані позиції над жінками через особливу організацію суспільства та відповідають за власну поведінку в практиках пригноблення й утиску.
- 4) Чоловіки різняться між собою; така різноманітність відбиває в тому числі різний ступінь привілейованості як окремих індивідів, так і груп.
- 5) Існує системна подібність між чоловіками, які вправляються у владі, утискаючи жінок і дітей, демонструючи непідконтрольну й агресивну поведінку, й тими, хто хоч і не здійснює насильницьких дій, але впевнений в справедливості соціальних відносин, які породжують подібну поведінку.
- 6) Необхідно вітати перевизначення мужності, щоб воно ґрунтувалося на відносинах підтримки і рівності, а не на утиску й домінуванні [59, с. 145].

Актуальним в соціальній роботі з чоловіками є і використання інформаційних соціальних технологій в наступних формах:

- інформаційне консультування чоловіків, які перебувають у важкій життєвій ситуації і членів їх сімей з метою встановлення їх зв'язку з різними фахівцями, соціальними службами, центрами зайнятості населення, юридичними системами та ін.;
- створення банку ресурсної інформації для надання чоловікам, які перебувають у важкій життєвій ситуації і членам їх сімей;
- формування психологічної культури і зміцнення фізичного здоров'я чоловіків через засоби масової інформації.

З метою підвищення інформованості чоловіків про можливості отримання соціальної і психологічної допомоги доцільна організація повторюваних репортажів в періодичній пресі, спеціальних журналах, програмах радіо і телебачення, використання методу «з вуст в уста», коли чоловіки, які вже зверталися за допомогою, радили своїм знайомим зробити те ж саме.

Трансформація суспільних стереотипів, що визначають поведінкові моделі, настанови та ставлення чоловіків у зрілому або літньому віці, є складним завданням, що потребує комплексного підходу. Тому принципово важливо зосередити інформаційні кампанії саме на аудиторію молодих чоловіків, які мають значний потенціал в контексті здійснення гендерно чутливої соціальної роботи. Як показали вивчення наукової літератури та результати опитування, молоді чоловіки демонструють більш прогресивні погляди щодо гендерного поділу соціальних ролей, підтримують паритетний підхід до ухвалення рішень у родині та настанови відповідального батьківства (див. Додаток Б).

Зокрема, у світовій практиці існують приклади успішних стратегій розширення участі чоловіків у протидії насильству та сексистських проявів (наприклад, Кампанія «Білої Стрічки», інші шкільні, спортивні та громадські програми, що розробляються на засадах доказової політики). Тому важливою складовою соціальної роботи з чоловічим населенням є підтримка громадських активістів та рухів молодих чоловіків, які усвідомлюють неприйнятність насильства та дискримінації за ознакою статі. Окрім цього, існує потреба в спеціальних інтервенціях та програмах соціально-психологічної підтримки для чоловіків, жінок та дітей, які стали свідками насильства у власних сім'ях, оскільки цей негативний досвід може стати поштовхом до вчинення домашнього насильства в майбутньому.

Ще одним напрямом здійснення гендерно чутливої соціальної роботи із чоловіками є популяризація відповідального батьківства та рівного розподілу домашніх обов'язків між жінками та чоловіками, що здатна забезпечити

ефективні результати за умови залучення «лідерів думок», які користуються довірою чоловіків. Паралельні зусилля мають спрямовуватися на викорінення гендерних стереотипів щодо ролей, повноважень та обов'язків жінок і чоловіків, які досі відтворюються в системі шкільної освіти, нав'язуються засобами масової інформації та рекламою.

Не менш вагоме значення має розширення діяльності із залучення чоловіків до збереження здоров'я, в тому числі репродуктивного, питань планування сім'ї, безпечного способу життя, попередженню ризикованих форм поведінки. Проблеми стресової зайнятості чоловіків можуть вирішуватися за допомогою активної політики ринку праці, переоснащення шкідливих виробництв, вдосконалення системи соціального захисту працівників, у тому числі чоловіків, які мають сімейні зобов'язання. Всі ці заходи сприятимуть посиленню соціального добробуту та покращенню якості життя сучасних чоловіків [61, с. 10-11].

У роботі з чоловіками, які переживають через різні причини втрату смисложиттєвих орієнтацій і переживають особистісні кризи, доцільно надавати соціальну допомогу і підтримку з використанням технологій соціальної групової роботи. Теоретичним і методологічним обґрунтуванням програми такої групи є екзистенціальна і трансперсональна психотерапія. Основними стратегіями роботи і завданнями групового процесу є:

1. створення в групі позитивної атмосфери любові і прийняття, щоб полегшити процес саморозкриття і дати можливість клієнту відкрито говорити про свої проблеми;
2. підвищення рівня усвідомленості клієнта через відстеження власних способів реагування в кризових ситуаціях;
3. пояснення клієнту, що його переживання абсолютно нормальні, хоча й унікальні в своїй основі; необхідно показати клієнту, що він не самотній у своїх переживаннях;
4. виховання поваги до почуттів і переживань інших учасників групи, що допоможе подолати бар'єр самотності і замкнутості на собі і забезпечить

необхідний контекст переформування (на ґрунті можливого порівняння) почуттів;

Мета діяльності групи: соціально-психологічна реабілітація осіб, які переживають особистісну кризу, втрату смисложиттєвих орієнтацій, що зазнають труднощів соціальної адаптації та сімейного життя. Завдання, вирішення яких необхідне для успішного завершення процесу реабілітації: створення тривало діючої закритої групи психологічної підтримки осіб, які переживають кризові стани; підбір необхідного діагностичного матеріалу для ефективної діагностики, відстеження динаміки стану учасників групи до, під час і після закінчення роботи групи; проведення експериментальних соціально-психологічних досліджень.

Велике значення має технологія використання літератури і знань для зростаючого самопізнання чоловіків, які переживають кризу. Спосіб надихнути чоловіків на зростання самопізнання і забезпечення знань про спільне життя полягає в тому, щоб заохочувати читання книг, статей і спеціальних публікацій, в яких відображений особливий тип проблематики або життєвої ситуації, при яких вони шукають допомоги. Уже в першій особистій бесіді необхідно переконувати клієнтів в корисності такого читання. В процесі інших бесід до цього також корисно регулярно повертатися.

Крім того, слід врахувати те, що багато чоловіків не ведуть з іншими чоловіками бесід, в яких розкривалися б їх приватні проблеми і кризи, в той час як книги і статті, незважаючи на опосередкованість способу впливу, дають можливість осмислити частина життєвого досвіду інших чоловіків і жінок, що дозволяє краще зрозуміти обставини спільного життя, причини кризових явищ.

Отже, гармонізація особистості учасників, рішення проблем міжособистісної взаємодії, дозвіл внутрішньоособистісних конфліктів, підвищення самооцінки і ефективності соціальної взаємодії, а також загальне

поліпшення самопочуття розцінюються як основний критерій виходу з кризової ситуації.

Досить актуальним у соціальній роботі з чоловіками є використання технологій профілактики насильства в сім'ї в цілому та в міжособистісних відносинах, а також корекції насильницької поведінки. Адже, за даними офіційної статистики, в кожній четвертій сім'ї вчиняється насильство. За найскромнішими підрахунками, 75% чоловіків хоча б один раз вдарили свою дружину, четверо з п'яти чоловіків після першого разу скоєння насильства вже не зупиняються. У зв'язку з чим, здійснення послідовної роботи з кривдниками і жертвами є досить складним завданням при всій гостроті, актуальності та поширеності проблеми домашнього насильства.

Основною ідеєю цього напрямку соціальної роботи є інформування чоловіків з проблеми насильства і формування відповідальної поведінки. Для соціальної роботи у визначеному напрямку доцільно використання тренінгів ненасильницької поведінки. Такий тренінг носить інформаційно-просвітницький, профілактичний і навчальний характер.

Програма тренінгу включає в себе п'ять основних блоків:

1. Блок особистісного зростання.
2. Блок конструктивного спілкування.
3. Блок ненасильницької поведінки.
4. Блок конструктивного спілкування з протилежною статтю.
5. Блок правової інформації.

Важливо, щоб чоловіки з проявами агресії контактували з персоналом чоловічої статі, оскільки в цьому випадку вони більш вільно говорять про свої думки, почуття і дії, пов'язані з насильством. Чоловіки, які приймають участь в програмі тренінгу, набувають навичок, які допомагають їм розпізнати та уникнути насильства в різних ситуаціях, а також навички побудови ненасильницьких відносин з оточуючими.

Не менш важливою у соціальній роботі з чоловіками є допомога військовослужбовцям, які зазнали бойового стресу унаслідок професійної

діяльності. Цей напрям соціальної роботи з чоловічим населенням наразі набуває особливої актуальності у сучасному світі загалом і в Україні зокрема. Проблеми соціальної реабілітації є важливими не тільки для учасників бойових дій та їхніх сімей, а й для суспільства в цілому.

Відповідно до рекомендацій фахівців щодо організації соціальної підтримки чоловіків-військовослужбовців, однією з умов подолання посттравматичного синдрому клієнтів є конструювання мікросоціального середовища. В процесі групових занять відбувається інтеграція досвіду учасників бойових дій в систему цінностей мирного життя.

В процесі роботи групи необхідно: організувати позитивне спілкування для подолання психогенного характеру факторів (самотності, виключення особи із системи соціальних зв'язків, відчуття марноти всього і т. д.); розвивати (підвищувати) соціальну активність членів групи, максимально повно реалізувати їх конструктивний потенціал; розвивати навички саморегуляції; навчити навичкам позитивного виходу з конфліктів, важких життєвих ситуацій; організувати індивідуальне та сімейне психологічне консультування членів групи само- та взаємодопомоги; відслідковувати динаміку групи.

Крім психологічних тренінгів, для соціальної реабілітації учасників бойових дій доцільним є відвідування спортивного залу, культурно-мистецьких заходів, організація творчих зустрічей, клубів за інтересами, рольових ігор, групових дискусій та ін.

Таким чином, чоловіки не повинні бути виключеними з числа можливих клієнтів соціальної служби, адже соціально-психологічна допомога їм часто є вкрай необхідною. Серед потенційних клієнтів соціальних працівників можуть виявитися і чоловіки, які переживають розрив стосунків в результаті розлучення; і ті, хто повернувся з місць бойових дій і переживають посттравматичний синдром; і чоловіки, які зазнали насильства або демонструють агресивну поведінку щодо власних дружин або подруг; і хлопці підліткового віку, які піддаються наркотизації

або втягуються в екстремістські угруповання; і чоловіки похилого віку та багато інших категорій чоловічого населення.

У соціальній роботі з чоловіками слід прагнути застосовувати гендерний підхід, тобто в кожному конкретному випадку мати на увазі, що специфіка переживання клієнтом важкої життєвої ситуації залежить від його статі. Проте ця залежність в більшості випадків визначається не тільки і не стільки біологічно, скільки супроводжується сильним впливом гендерних стереотипів, які чинять значний емоційний тиск на чоловіків і стають причиною стресових станів, які, в свою чергу, провокують зловживання алкоголем або іншими травмуючими їхню психіку речовинами, а іноді сприяють виникненню психічних розладів. Тому соціальна робота з чоловіками вимагає застосування гендерно чутливих соціальних технологій, які б враховували чоловічу психологію і ті стереотипи, які впливають на процес гендерної соціалізації чоловіків, чоловічий досвід і чоловічі стратегії і практики виживання.

2.3. Інноваційний потенціал діяльності соціальних служб для чоловіків

Соціальна робота з чоловіками цілком заслуговує бути виділеною в окрему галузь цієї професійної діяльності. Проте, через певні причини вона робить не тільки в нашій країні, але і в світовій практиці тільки перші кроки.

Зокрема, дослідники (А. Тугаров та У. Петряшкіна) виявляють певне протиріччя в сучасній теорії соціальної роботи, яке пов'язане з гендерною проблематикою. Якщо розглядати клієнта соціальної роботи з більш загальних позицій, і розуміти під потенційним клієнтом соціальних служб кожного члена суспільства, який має рівні шанси потрапити у важку життєву ситуацію, то однією з основних характеристик такого потенційного клієнта соціальної роботи виступають соціальні характеристики статі, тобто його гендерні особливості.

Теорія соціальної роботи, дійсно, виходить з того, що всі члени суспільства є потенційними клієнтами соціальної служби, але на практиці чоловіки, як правило, виключаються з їх числа, хоча психосоціальна та інша кваліфікована допомога їм часто буває екстрено необхідна. Зокрема, часто випадають з поля зору практичної соціальної роботи хлопчики-підлітки, які схильні до замкнутості і потребують професійної соціально корекційної допомоги; чоловіки в стані посттравматичного шоку; батьки-одинаки з їх сімейними проблемами; вдівці; чоловіки, які переживають розрив сімейних стосунків у результаті розлучення; чоловіки, які зазнали насильства або демонструють агресивну поведінку щодо власних дружин, дітей чи подруг.

Життєві і соціальні проблеми цих категорій чоловіків не завжди стають об'єктом професійного впливу соціального працівника. Причинами в цьому випадку є переважна психологічна замкнутість таких чоловіків, їх схильність до психологічного переживання проблеми всередині себе. Саме гендерний підхід до практичної соціальної роботи з різними групами населення дозволяє розглядати дані категорії чоловіків як потенційних клієнтів соціальних служб.

Така постановка проблеми означає, що в практичній соціальної роботі слід прагнути враховувати гендерні особливості, тобто в кожному конкретному випадку професійного впливу на клієнта соціальної служби виходити з того, що специфіка переживання людиною важкої життєвої ситуації залежить від її статі, проте ця залежність в більшості випадків визначається не тільки і не стільки біологічно, скільки супроводжується сильним впливом гендерних стереотипів в сучасному суспільстві.

Перед сучасною практичною соціальною роботою постає низка важливих питань. Що очікує суспільство, сім'я, найближче оточення від літнього чоловіка? Чому татусі так мало беруть участі в турботі про своїх дітей, коли ті так сильно їй потребують? Чи здатний чоловік стати клієнтом кризового центру для жертв насильства? Що відбувається у мирному житті з учасниками військових конфліктів та бойових дій, і чи може соціальний

працівник допомогти їм у вирішенні проблем психічного і фізичного здоров'я, трудової зайнятості та соціальної інтеграції?

Ці та багато інших практичних питань соціального обслуговування та захисту населення задають ті соціальні працівники, які постійно враховують гендерні особливості у своїй професійній діяльності. Спробуємо сформулювати пропозиції щодо оптимізації соціальної роботи з чоловіками з урахуванням гендерного підходу.

Гендерно чутлива соціальна робота з чоловічим населенням спрямована як на організацію допомоги чоловікам, що потрапили у складну життєву ситуацію, так і на гендерну освіту всіх фахівців, залучених до вирішення проблеми клієнтів. Дослідники наголошують на необхідності гендерної просвіти соціальних працівників та інших суб'єктів соціальної роботи (юристів, поліцейських, лікарів, вчителів та ін.), оскільки завжди існує ризик того, що, розбираючись з важкою життєвою ситуацією клієнтів, фахівці можуть знаходитися під впливом гендерних стереотипів і виходити тільки з так званого «природного» призначення чоловіків.

Не менш важливим в даному контексті є факт відсутності продуманої гендерної політики, гендерної культури і традицій, що також відбивається і на законодавчій базі в соціальній сфері, і на діяльності соціальної інфраструктури. Наразі фахівці соціальних служб часто виявляються не ознайомленими з принципами гендерної рівності, а тому не завжди проявляють у практичній діяльності гендерну чутливість і не завжди готові застосовувати у роботі з клієнтами гендерний підхід.

Практично всі соціальні служби та установи, виходячи з того, що сімейні проблеми, дитячі питання і конфлікти – це сфера життєдіяльності жінок, орієнтовані переважно на них. Такий однобокий підхід відображений, зокрема, в назвах цих соціально спрямованих закладів (наприклад, Центр матері і дитини, Притулок для тимчасового перебування жінок, які постраждали від домашнього насильства та ін.). Прочитавши таку назву, молодий або самотній літній чоловік, одружений чоловік або татусь навряд

чи зважаться звернутися з будь-яким питанням, заявити про свою власну потребу в консультації, проблеми своїх дітей і сім'ї в цілому.

В інших випадках самі соціальні працівники, студенти та викладачі з соціальної роботи приймають як належне той факт, що жінки в більшості сімей беруть на себе зобов'язання щодо догляду за хворими, інвалідами, дітьми та людьми похилого віку. Так, наприклад, в реабілітаційних центрах для дітей з інвалідністю з'являються програми «Школа для мам», тим самим батьки, нехай нечисленні, проте все ж представлені серед клієнтів служби, позбавляються нового виду послуг. У навчальній літературі проблеми літніх людей або осіб з інвалідністю розглядаються безвідносно до особливостей гендерної ідентичності різних груп клієнтів.

Отже, в існуючій системі соціальної допомоги і підтримки очевидно є недооцінка чоловіків як клієнтів, як батьків, чоловіки виявляються нібито «невидимими» у цій сфері. Тому чоловічі кризові центри або центри соціально-психологічної підтримки чоловіків – це рідкісний виняток, характерний передовсім для зарубіжної соціальної роботи.

Виникнення кризових центрів для чоловіків стало характерним явищем для останньої третини ХХ ст. на євразійському континенті. На тлі традиційної орієнтації систем соціальної та соціально-медичної підтримки на жінок і дітей це стало знаковою подією. У цьому позначився стратегічний поворот в соціології гендерних досліджень і практиці соціальної роботи, який представляє цілісно соціальну захищеність та активність не тільки жінок, а й чоловіків, які, як «раптом з'ясувалося» можуть бути як акторами (суб'єктами соціальної агресії), так і її об'єктами (жертвами), а також тими людьми, які потребують загальної та спеціальної соціальної допомоги.

Великий досвід гендерно-орієнтованої соціальної роботи з чоловіками накопичений в Кризовому центрі для чоловіків у м. Гетеборзі (Швеція). Сама ідея створення таких закладів була заснована на бажанні розширити можливості звернення за медичною допомогою для чоловіків, які перебувають у кризовому стані через розлучення, і чоловіків, які дозволяють

собі жорстоке поводження з жінкою. Вирішення цих проблем і визначило основні напрямки діяльності центру.

Наразі, мета роботи Кризового центру для чоловіків – допомогти чоловікові знайти вихід із сімейних проблем, які стають причиною насильства і травмують всіх його учасників та свідків. У таких центрах працюють фахівці із соціальної роботи, психологи, соціологи та інші. Подібні підрозділи є не тільки в містах і населених пунктах країни, але й при в'язницях, де вони, природно, мають свою специфіку. Співробітники кризового центру для чоловіків працюють також в школах, розповідають підліткам про проблему насильства, навчають соціальних працівників, психологів, поліцейських та ін.

Вивчення досвіду роботи таких закладів демонструє, що фахівці центрів виходять із того, що чоловік може цивілізовано спілкуватися з жінкою, з людьми взагалі, але йому потрібен час, щоб вийти із кризової ситуації, яка, як правило, неоднорідна і має комплексний характер (родина, місце проживання, робота, стан здоров'я, алкоголь, соціальне оточення та відношення з оточуючими людьми). Для чоловіка надто важливо створити умови для спокійного, тверезого осмислення відносин, що склалися в родині, їхніх причин і наслідків тощо. Найчастіше вдається переконати клієнта в тому, що проблем, які неможливо розв'язати, немає, а потрібно лише конструктивно мислити, не піддаючись емоціям [42, с. 169].

Важливим в контексті гендерно чутливої соціальної роботи з чоловіками нам видається те, що принципового значення набуває обставина, що в кожному конкретному випадку стосунки в родині всебічно аналізуються, а робота ведеться не тільки із чоловіком, але й з його дружиною. У таких випадках відкрито говорять про детермінанти чоловічої агресії. Зокрема, з'ясовують, що часто фізичне насильство чоловіка в родині є реакцією, відповіддю на психічне, моральне насильство, шантаж з боку дружини, а також засобом утвердити своє чільне положення в сім'ї.

Отже, перед співробітниками шведських кризових центрів для чоловіків у всій своїй гостроті постає проблема не тільки фізичного, але й морально-психологічного насильства, яке вони шукають у контексті відносин всіх членів родини, насамперед чоловіка й дружини. У практичну площину переводиться група питань міжособистісної сумісності подружжя, що далеко виходять за рамки «він (вона) поганий (а) або гарний (а)». Мова йде про сумісність характерів сімейної пари, навички культурного спілкування, психологічну грамотність, інтимну гармонію, спадковість, вплив батьківської родини, здоров'я та ін.

Доволі серйозним та актуальним питанням є проблема п'яного насильства, тому що половина зареєстрованих випадків побоїв пов'язана із уживанням алкоголю. Однак, фахівці шведських кризових центрів для чоловіків розглядають у багатьох випадках алкоголізм, факт непомірного вживання алкогольних напоїв не як причину, а як наслідок кризових проявів.

Чоловіків, які звертаються за допомогою у кризові центри, також хвилюють проблеми: сексуальні, соціально-побутові, економічні, психологічні. Значна частина звернень пов'язана з усуненням конфліктів, що виникли при спілкуванні з дітьми, рідними, колегами по роботі, сусідами [61, с. 70].

Ще одним різновидом надання психологічної підтримки чоловікам є діяльність Кризової телефонної лінії для чоловіків. Загалом, кризова лінія – це один з механізмів, здатних оперативно допомогти в розв'язанні проблем, які вкрай негативно позначаються на психологічному мікрокліматі в сім'ї, життєвих силах людини. Тому використання в соціальній роботі такої кризової лінії дозволяє забезпечити для чоловіка доступну, анонімну та зрозумілу допомогу незалежно від віку і соціального стану.

Вивчення досвіду діяльності такої телефонної служби дозволяють виокремити коло проблем, з якими абоненти можуть на неї звертатися. Це можуть бути консультації з проблем сімейного насильства, проблем суїцидів, наркотичної та алкогольної залежності, психічних травм, подружніх взаємин,

втрати близьких, проблеми в сексуальній сфері і проблеми одиноких батьків, а також проблеми соціальної ізоляції чоловіків і багато іншого. Кризова лінія передбачає 24-годинний режим роботи (цілодобово, без вихідних).

Метою роботи Кризової лінії для чоловіків є: надання екстреної психологічної підтримки чоловікам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, та членам їх сімей, в тому числі неповнолітнім, які перебувають у кризовій ситуації, за допомогою дистанційного психологічного консультування. Кризова лінія повинна допомогти адаптуватися до нових соціальних ролей, подолати стреси, фізичні перевантаження, координувати чоловіка в просторі існуючих служб і послуг. Допомога по телефону довіри є найбільш доступною в будь-який час доби, безкоштовною і анонімною.

Таким чином, можемо підсумувати наступне. Ефективність соціальної роботи залежить від того, наскільки вона відображає інтереси тієї чи іншої гендерної спільноти. Особливості чоловічої гендерної ролі в сучасному суспільстві, наявність у чоловіків гендерно-специфічних проблем робить актуальним використання напрямків і технологій соціальної роботи.

Висновки до розділу 2

В процесі роботи над другим розділом ми дійшли наступних висновків.

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що розуміння сутнісних характеристик індивідуального та соціального життя чоловіків змінюються з часом. Тому можна говорити про соціокультурну природу криз у чоловіків, пов'язаних з різноманітним їх життєвим простором. Сучасна практика життєдіяльності чоловіків часто не приносить їм задоволення і відчуття самореалізації, що багато в чому обумовлено деструктивними нормами і цінностями їх життєдіяльності. При всьому удаваному благополуччі соціального становища чоловіків, порівняно з жінками, сьогодні очевидними є зростання рівня психосоматичної захворюваності, зниження тривалості життя, погіршення соціально-

психологічного статусу, розширення деструктивних патернів соціальної поведінки чоловіків.

Відповідно до цього визначено, що наразі соціальна підтримка чоловіків з метою профілактики та реабілітації негативних тенденцій динаміки криз в контексті реалізації їх індивідуальної і соціальної суб'єктності є не тільки необхідною моделлю, але і реально діючим механізмом соціального захисту клієнтів чоловічої статі, які мають гендерні особливості.

Визначено, що, незважаючи на соціальну затребуваність і практичну спрямованість, соціальна підтримка чоловічого населення розвинена недостатньо, а чоловіки, як потенційні клієнти, виявляються «невидимими» у соціальній сфері надання соціальної допомоги населенню або соціальної підтримки у розв'язанні соціальних проблем. Доведено, що соціальна робота чоловіків має свої гендерні особливості, специфічні риси та функції, виступає найважливішою підсистемою соціального захисту населення як соціального інституту в сучасному суспільстві.

Доведено, що в основу організації соціальної роботи і підтримки чоловіків повинно бути покладене створення таких спеціалізованих інноваційних соціальних служб, як кризовий центр для чоловіків або центр соціально-психологічної підтримки чоловіків, кризова телефонна лінія для чоловіків, діяльність яких відповідає потребам практики, міжнародним стандартам розвитку інфраструктури соціального захисту, а також інноваційним технологіям соціальної роботи.

ВИСНОВКИ

Систематизація теоретичних засад гендерно чутливої соціальної роботи дозволили розкрити практичний потенціал роботи соціального працівника у сфері соціальної допомоги і психологічної підтримки чоловічого населення та уможливили сформулювати наступні **висновки**:

1. Проаналізовано сутність гендерно чутливої соціальної роботи та висвітлено взаємозв'язок соціальної роботи і гендерних досліджень. Визначено, що вся система суспільних відносин має чітко виражену гендерну структуру, яка відбивається на різному переживанні чоловіками і жінками соціальних процесів, призводить до статистично значущих відмінностей у тривалості життя, структурі зайнятості, визначають варіації сімейних форм у жінок і чоловіків. Констатовано, що відмінності між статями підсилюються під впливом взаємодіючих між собою факторів доходу, освіти, раси, етнічності та віку. Гендерний підхід в соціальній роботі дозволяє критично досліджувати соціальні проблеми з урахуванням конкретних відмінностей становища чоловіків і жінок в сучасному суспільстві.

Доведено, що практична соціальна робота ґрунтується на стереотипних очікуваннях щодо клієнтів-чоловіків, зокрема як відповідальних за утримання родини, прагнучих до досягнень у професійній сфері, емоційно стриманих. Відповідно до цього, в існуючій системі соціальної допомоги і підтримки спостерігається недооцінювання чоловіків як батьків (тому просять та отримують допомогу на дітей в основному матері), як соціально вразливих осіб (кризові центри тільки для жінок) та інше. Гендерний підхід у соціальній роботі передбачає рівність статей у пошуку виходу із скрутної ситуації шляхом здійснення вибору особистістю, а не просто чоловіком чи жінкою. Гендерно чутлива соціальна робота спрямована на досягнення соціальної справедливості та зменшення нерівності між чоловіками і жінками.

2. На основі аналізу сучасних концепцій маскулінності крізь призму гендерних норм чоловіків доведено, що формування чоловічої ідентичності

знає постійного тиску з боку суспільства, яке висуває певні вимоги щодо норм та стандартів поведінки чоловіків. Представлено огляд сучасних концепцій маскулінності крізь призму гендерних норм чоловіків. Визначено основні риси та культурні практики, що пов'язуються з атрибутами «справжніх чоловіків», обґрунтовано негативні наслідки надмірного соціального тиску з боку суспільства, що призводять до сучасної «кризи маскулінності».

Констатовано, що невідповідність між очікуваннями та їх втіленням у реальному житті часто призводить до негативних наслідків, що концептуалізуються в рамках теорії «кризи маскулінності». Зокрема, через відчуття нереалізованості чоловіки можуть шукати інших шляхів підтвердження власної маскулінності, в тому числі через зловживання алкоголем, поширення ризикованих форм поведінки або вияви агресії.

Визначено, що у рамках сучасної концепції маскулінності виникають і нові позитивні моделі сучасної маскулінності – моделі татівської поведінки. Зокрема, моделі «відповідального татівства» (передбачає активну включеність чоловіка у процес догляду за дітьми та їхнього виховання, проте вклад таких татів у розвиток дітей менший, ніж у матерів) та «залученого татівства» (батько, який не тільки бере на себе відповідальність за свою сім'ю, але ділить порівну з дружиною домашні обов'язки, відповідальність з догляду за дітьми, їх розвитком і вихованням).

3. На основі експериментального дослідження соціально-демографічного портрету сучасного чоловіка і специфіки чоловічих проблем визначено, що чоловіки так само, як і жінки, мають гендерно-специфічні соціальні проблеми, страждають на психічні захворювання та розлади, переживають стреси, які викликає сучасний ритм життя, – все це позначається на їхньому стані здоров'я і рівні благополуччя. Доведено, що вивчення культурних практик чоловіків мають очевидні прикладні результати не лише в контексті просування гендерної рівності, а й для вирішення інших соціальних проблем, серед яких – створення прогресивної

системи освіти, розвиток сектору охорони здоров'я та покращання медико-демографічної ситуації, вдосконалення політики ринку праці та посилення соціального захисту працюючих чоловіків із сімейними зобов'язаннями, підвищення рівня громадської безпеки тощо.

4. Визначено, що соціальна робота з чоловіками вимагає застосування гендерно чутливих соціальних технологій, які б враховували чоловічу психологію і ті стереотипи, які впливають на процес гендерної соціалізації чоловіків, чоловічий досвід і чоловічі стратегії і практики виживання. Соціальні працівники зобов'язані добре розумітися на питаннях гендерної рівності / нерівності з опорою на гендерно-зумовлені проблеми чоловіків, щоб мати можливість запропонувати їм необхідні послуги, а також бути в змозі професійно допомогти їхнім дружинам і дітям.

Серед напрямів здійснення гендерно чутливої соціальної роботи із чоловіками визначено: створення спеціальних соціальних служб для чоловіків; підвищення інформованості чоловіків про можливості отримання соціально-психологічної допомоги через ЗМІ; популяризація відповідального батьківства і рівного розподілу домашніх обов'язків між жінками та чоловіками; розширення участі чоловіків у протидії насильству та сексистських проявів тощо.

5. Розкрито потенціал діяльності соціальних служб, створених спеціально для чоловіків, а також інноваційних форм і технологій гендерно чутливої соціальної підтримки чоловічого населення. Зокрема, висвітлено досвід шведських кризових центрів для чоловіків, метою діяльності яких є допомога клієнтам у пошуку виходу із сімейних проблем, що стають причиною насильства і травмують всіх його учасників та свідків, розв'язанні інших чоловічих проблем сексуального, соціально-побутового, економічного, психологічного характеру.

Висвітлено інноваційний потенціал використання в соціальній роботі кризової телефонної лінії для чоловіків, яка дозволяє забезпечити для клієнтів доступну, анонімну та зрозумілу допомогу незалежно від віку і

соціального стану. Доведено актуальність надання екстреної психологічної підтримки чоловікам, які перебувають у важкій життєвій ситуації, та членам їх сімей, в тому числі неповнолітнім, які перебувають у кризовій ситуації, за допомогою дистанційного психологічного консультування. Визначено, що кризова лінія може допомогти адаптуватися до нових соціальних ролей, подолати стреси, фізичні перевантаження, координувати чоловіка в просторі існуючих служб і послуг. Допомога по телефону довіри є найбільш доступною в будь-який час доби, безкоштовною і анонімною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмазова О. В., Ильиных А. В. Современное отцовство: теоретико-практический анализ участия отцов в воспитании детей младенческого и раннего возраста // Специальное образование. 2015. №2. С. 5-15.
2. Архиреева Т. В. Гендерная идентичность мужчин как детерминанта мотивационно-ценностных компонентов отцовства // Семейная психология и семейная терапия. 2007. №1. С. 27-42.
3. Байдюк Н. В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до впровадження гендерного підходу // Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: м-ли доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. проф. І.В.Козубовської, проф. Ф.Ф.Шандора. Ужгород, 2016. С. 16-18.
4. Безрукова О. Отцовство в трансформирующемся обществе: ожидания матерей и практики отцов // Социологические исследования. 2013. № 11. С.118–130.
5. Бендас Т. В. Гендерная психология: учебное пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 431 с.
6. Береговська Т. «Татівський інстинкт» або феномензалученого батьківства // Гендерний журнал «Я»: Гендер і чоловіки. 2015. №3(39). С. 31-33.
7. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург: прайн-ЕВРОЗНАК, 2001. 318 с.
8. Бёрд Ш. Теоретизируя маскулинности: современные тенденции в социальных науках // Наслаждение быть мужчиной: западные теории маскулинности и постсоветские практики / под ред. Ш. Берд и С. Жеребкина. Санкт-Петербург: Алетейя, 2008. С. 7–37.
9. Борисова О. Н. Отцовская вовлеченность: индивидуальные и межстрановые различия // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2017. № 6 (142). С. 263–286.

10. Бурейчак Т. Гегемонія чоловіків: від теорії до практики // Гендерний журнал «Я»: Гендер і чоловіки. 2015. №3(39). С. 2-5.
11. Бурейчак Т. Погані часи для чоловіків? Соціологічні інтерпретації кризи маскулінності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2011. №1. С. 79-94.
12. Бурейчак Т. Соціологія маскулінності: навч. посіб. Львів: «Магнолія 2006», 2011. 142 с.
13. Бурейчак Т. Чоловіки в кризі: українські медіа-дискурси та гендерна ідеологія // Український соціум. 2011. № 2 (37). С. 35-50.
14. Гаврик К. М., Гончаренко О. В. Гендерний підхід у соціальній роботі: основні поняття та завдання // Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 листопада 2017 р., м. Суми). Суми: ФОП Цьома С. П., 2017. С. 128–131
15. Гендер для медій. Підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / За ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ: Критика, 2013. С. 166-175.
16. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / Центр Разумкова. Київ: Видавництво «Заповіт», 2016.
17. Гендерний журнал «Я»: Гендер і чоловіки. 2015. №3(39). 40 с.
18. Гидденс Э. Трансформация интимности. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 208 с.
19. Гончаренко О. В. Підготовка соціальних працівників до гендерно чутливої соціальної роботи // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін: м-ли V Міжнар. наук.-практ. конфер. (16-17 квітня 2019 року, м. Суми). Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2019. С. 178-181.
20. Гончаров В. Л. Батько – особлива посада. Київ, 2010. 126 с.

21. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // Основи теорії гендеру: навч. посіб. / за ред. М. М. Скорика. Київ: «К.І.С.», 2004. С. 132–156.

22. Гришак С. М. Про поняття «гендер» у контексті професійної підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2005. № 3. С.74-77.

23. Гусева Ю. Е., Сабунаева М. Л. Гендерные стереотипы: возрастной аспект // Гендерная психология: практикум. 2-е изд. / под. ред. И С. Клециной. Санкт-Петербург: Питер, 2009. С. 110–138.

24. Денисенко А. Євроінтеграція, маскуліність і гомофобія // Гендерний журнал «Я»: Гендер і чоловіки. 2015. №3(39). С. 9-11.

25. Егорова Н. Ю., Янак А. Л. Отцовская семья как новый клиент социальной работы // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. 2014. № 2 (34). С. 42–46.

26. Захарова И. В. Роль родителей в гендерной социализации ребенка // Молодой ученый. 2011. № 5. Т. 2. С. 140–142.

27. Здравомыслова Е., Тёмкина А. Кризис маскулинности в постсоветском дискурсе // О муже(н)ственности: сборник статей / ред. С. Ушакин. Москва: Новое литературное обозрение, 2002. С. 432-451.

28. Здравомыслова Е. А., Тёмкина А. А. Что такое «маскулинность»? Понятийные отмычки критических исследований мужчин и маскулинностей // Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. 2018. №6. С. 48–73.

29. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 544 с.

30. Карпов В. Світ у нерівностях і досягненнях // Гендерний журнал «Я»: Гендер і чоловіки. 2015. №3(39). С. 18-20.

31. Кауфман М. Конструювання маскуліності та триада чоловічого насильства. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/triada-cholovichogo-nasilstva-134030.html>

32. Киммел М. Гендерное общество. Москва: РОССПЭН, 2006.
33. Киммел М. Маскулинность как гомофобия: страх, стыд и молчание в конструировании гендерной идентичности // Наслаждение быть мужчиной: западные теории маскулинности и постсоветские практики / [под ред. Ш. Берд, С. Жеребкина]. Санкт-Петербург: Алетейя, 2008. С. 38–57.
34. Клецина И. С. От традиционного типа отцовства к вовлеченным отцам // Ответственное отцовство: Новые формы социальной работы: метод. пособ. Санкт-Петербург, 2010. С. 7–28.
35. Клецина И. С. Отцовство в аналитических подходах к изучению маскулинности // Женщина в российском обществе. 2009. № 3. С. 29–41.
36. Кон И. С. Мужская роль и гендерный порядок // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. 2008. № 2. С. 37–43.
37. Кон И. С. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире // Гендерный калейдоскоп: курс лекций / под общ. ред. М. М. Малышевой. Москва: Академия, 2001. С. 189–242.
38. Кон И. С. Отцовство как компонент мужской идентичности // Демоскоп Weekly. 2006. № 237/238. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0237/analit03.php>
39. Кон И. С. Отцовство как социокультурный институт. URL: <http://www.pseudology.org/kon/Zametki/OtsovstvoSocioInstitute.htm>
40. Кон И. Психологія статеких відносин // Гендерна педагогіка: хрестоматія / за ред. В. Гайденко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 106–111.
41. Кон И. Чоловіче тіло як еротичний об'єкт // Гендерна педагогіка: хрестоматія / за ред. В. Гайденко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 28–281.
42. Кубицький С. О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-те вид. доп. і перероб. Київ: Міленіум, 2015. 300 с.

43. Лібанова Е., Герасименко Г. та ін. Залучення чоловіків до збереження здоров'я в Україні: Аналітичний звіт. Київ: Мінмолодьспорт та UNFPA, 2006. 87 с.
44. Липасова А. Н. Отцовство в гендерных режимах развитых стран // *Женщина в российском обществе*. 2016. № 2 (79). С. 34–47.
45. Липасова А. Н. Свобода, равенство и отцовство: опыт скандинавских стран // *Журнал исследований социальной политики*. 2015. Т.13. № 2. С. 345–356.
46. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
47. Марценюк Т. О. Гендерна соціалізація як процес формування маскулінних та фемінних ознак гендерної ідентичності // *Наукові записки НаУКМА: Соціологічні науки*. 2004. Т. 32. С. 33–42.
48. Марценюк Т. «Захисники галактики»: влада і криза в чоловічому світі. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/triada-cholovichogo-nasilstva-134030.html>
49. Мельник Т., Кобилянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник. Київ: К.І.С., 2005. 280 с.
50. Месснер М. «Дівчата-Барбі» проти «Морських чудовиськ»: діти створюють гендер // *Гендерна педагогіка: хрестоматія / за ред. В.Гайденко*. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. С. 153–165.
51. Мовчан О. В. Батьківські ролі як складова маскулінності: теоретичний аспект // *Соціально-гуманітарні науки, економіка, право: нові виклики, практика інновацій: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. 2011. С. 158–167.
52. О муже(N)ственности: сб. статей / ред. и сост. С. Ушакин. Москва: Новое литературное обозрение, 2002.
53. Павлов Б. Отношение мужчин среднего класса к здоровью // *Способы быть мужчиной: Трансформации маскулинности в XX веке / ред.-сост. И. Н. Тартаковская*. Москва: Звенья, 2013. С. 204–215.

54. Радина Н. К., Никитина А. А. Социальная психология мужественности: социально конструктивистский подход. Москва, 2011. 168 с.
55. Римашевская Н. М., Малышева М. М., Писклакова-Паркер М. П. Баланс профессиональных и семейных ролей отцов как залог устойчивости семьи и общества // Народонаселение. 2017. № 2. С. 28–41.
56. Рождественская Е. Отцовство: либеральный тренд от «отца» к «папе»? // Способы быть мужчиной: Трансформации маскулинности в XX веке / [ред.-сост. И. Н. Тартаковская]. Москва: Звенья, 2013. С. 60–76.
57. Северіна Л. «You see, all vegan men have vaginas» або навіщо насправді чоловікам їсти м'ясо // Гендерний журнал «Я»: Гендер і чоловіки. 2015. №3(39). С. 12–14.
58. Сизова И.Л. «Новое отцовство» в свете традиций и инноваций семейной политики в Европе // Журнал социологии и социальной антропологии. 2012. Т. XV. № 1 (60). С. 86–102.
59. Социальная политика и социальная работа: гендерный подход: учеб. пособие / О. Бойко, Н. Ловцова, П. Романов и др.; под ред. Е. Ярской-Смирновой. Саратов: Сарат. гос. техн. ун-т, 2003. 224 с.
60. Стрельник О. О. Гендерна нерівність та актуальні проблеми чоловіків як клієнтів соціальної роботи // Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Випуск 15. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. С. 547-550.
61. Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок. Київ. 2018. 128 с.
62. Сухушина Е. В., Абрамова М. О., Рыкун А. Ю. Роль отцов в социализации сыновей: опыт практического исследования воспроизводства маскулинности // «Забота о себе» как образовательная практика современного классического университета: сборник статей и материалов Международной научной конференции (24–25 ноября 2017 г., г. Томск). Томск: Изд-во Томского университета, С. 154–164.

63. Тартаковская И. Н. Гендерная социология. Москва: ООО «Вариант» при участии ООО «Невский Простор», 2005. 368 с.
64. Технологии социальной работы: учебник / под общ ред. проф. Е. И. Холостовой. Москва: ИНФРА-М, 2003. С. 121–144.
65. Ткалич М. Г. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2011. 248 с.
66. Тугаров А. Б., Петряшкина У. О. Гендерный аспект практической социальной работы: теоретико-методологический анализ: монография / под общ. ред. Т. И. Лаврёновой. Пенза: ГУМНИЦ ПГУ, 2016. 85 с.
67. Чернова Ж. Репрезентации отцовства: социологический анализ блогов // INTER. 2018. №15. С. 6–23.
68. Чоловічий Порадник. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/triada-cholovichogo-nasilstva-134030.html>
69. Шевченко И. О. Авторитет отца в современной семье // // Вестник РГГУ. Серия: Философия. Социология. Искусствоведение. 2016. № 4(6). С. 61–68.
70. Янак А. Л. Отцовская вовлеченность в семьях разных типов // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. 2018. № 2 (50). С. 124–131.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Соціально-демографічний портрет сучасного чоловіка»

1. Вікові групи
  - 18-29 років
  - 30-39 років
  - 40-49 років
  - 50-59 років
2. Місцевість проживання
  - Обласні центри та великі міста (більше 100 тис. осіб)
  - Невеликі міста та селища міського типу
  - Сільська місцевість
3. Рівень освіти
  - Неповна середня або нижчий рівень освіти
  - Повна загальна середня освіта
  - Професійно-технічна або середня спеціальна освіта
  - Повна або неповна вища освіта
4. Шлюбний стан та наявність стосунків
  - Ніколи не був одружений/не мав стосунків
  - Перебуває в офіційному шлюбі
  - Перебуває в незареєстрованому шлюбі
  - Зустрічається з дівчиною, але не проживає разом із нею
  - Розлучений або розведений
  - Удівець
5. Склад домогосподарств
  - Проживає самотійно
  - Дружина/співмешканка
  - Дитина/діти респондента

Продовження додатку А

- Інші діти (родичів, дружини від попереднього шлюбу)
  - Батьки респондента
  - Батьки дружини/співмешканки
  - Інші родичі, члени сім'ї
  - Інші особи, не родичі
6. Основне джерело доходів
- Заробітна плата
  - Заробіток від підприємницької діяльності
  - Пенсія
  - Стипендія
  - Соціальна допомога
  - Допомога від родичів, членів сім'ї
7. Основний «годувальник» родини
- Сам респондент
  - Дружина / співмешканка респондента
  - Респондент та його партнерка приблизно однаково
  - Батьки респондента або його дружини / співмешканки
  - Діти респондента
  - Інші родичі, члени сім'ї
8. Статус вразливості
- Внутрішньо переміщені особи
  - Учасники бойових дій
  - Особи з інвалідністю
  - Багатодітні сім'ї
  - Неповні сім'ї (батьки-одинаки)
9. Статус на ринку праці
- Не працює та не навчається
  - Студент

- Безробітний
  - Працює на умовах повної зайнятості
  - Працює на сезонних роботах
  - Пенсіонер
  - Зайнятий в домогосподарстві
  - Перебуває у відпустці по догляду за дитиною
10. Причини подовженої тривалості робочого тижня
- Вимоги роботодавця
  - Необхідність підтримання рівня життя родини
  - Потреба в додаткових доходах
  - Це важливо для професійної кар'єри
  - Добровільний вибір (краще на роботі, ніж вдома)
11. Причини негативного впливу на емоційний стан
- Брак роботи та заробітків
  - Надмірне навантаження на роботі
  - Важкі або погані умови праці
  - Професійна нереалізованість
12. Стан здоров'я
- Відмінний
  - Добрий
  - Нормальний
  - Поганий
  - Дуже поганий
13. Причина останнього звернення до лікаря або медичного закладу
- Загальний медичний огляд
  - Травма або нещасний випадок
  - Гостре захворювання
  - Хронічне захворювання

Продовження додатку А

- Проблеми з репродуктивним здоров'ям
14. Частота вживання напоїв, що містили алкоголь, протягом місяця
- Практично щодня
  - 1-2 рази на тиждень
  - 1-3 рази на місяць
  - Не вживав взагалі
15. Поширення стресових розладів
- Відчуваю труднощі з концентрацією уваги
  - Відчуваю пригнічення / депресію
  - Думаю, що життя не склалося
  - Відчуваю напади паніки
  - Маю проблеми зі сном
  - Відчуваю самотність
  - Погано почуваюся без видимої причини
  - Відчуваю, що люди погано до мене ставляться
  - Відчуваю раптові спалахи гніву
16. Джерела підтримки, до яких звертаються чоловіки, коли відчувають себе розгубленими або засмученими
- Не звертаюся ні до кого
  - Дружина / співмешканка
  - Друзі, знайомі
  - Батьки
  - Інші родичі, члени сім'ї
  - Церква
  - Фахівці (психолог, психотерапевт, соціальний працівник)
  - Діти

Продовження додатку А

17. Коли Ви були дитиною, чи виконував Ваш батько, вітчим або інший чоловік у домогосподарстві наступні види домашньої роботи?

- Приготування їжі та миття посуду
- Прибирання помешкання
- Прання
- Піклування про Вас або Ваших братів / сестер
- Закупівля товарів повсякденного вжитку

18. Чи були Ви присутні в медичному закладі в момент народження дитини?

- Перебував в одному приміщенні з матір'ю дитини
- Перебував у медичному закладі, але не в одному приміщенні з матір'ю
- Не перебував у медичному закладі

19. Як Ви ставитеся до стосунків із власними дітьми?

- Я проводжу надто мало часу з дітьми через свою роботу
- Я боюся, що втрачу контакт з дітьми, якщо стосунки з їхньою матір'ю розірвуться
- Вихованням дітей переважно займається їхня мати, я лише допомагаю у випадку потреби
- Якщо говорити про дітей, моя основна роль – забезпечувати їх всіх необхідним

20. Якщо не брати до уваги допомогу, яку Ви можете отримувати від інших осіб, яким чином Ви з дружиною/партнеркою розподіляєте обов'язки сьогодні або розподіляли їх, коли дитина була маленькою?

- Щоденне піклування про дитину
- Перебування вдома з хворою дитиною
- Супровід дитини до / зі школи, садочка, гуртків
- Ігри та розваги з дитиною

Продовження додатку А

- Виховання дитини (вербальна дисципліна)
- Фізичне покарання дитини за погану поведінку
- Заміна підгузків / перевдягання дитини
- Розмови з дитиною на особисті теми
- Допомога з домашнім завданням, навчання

Чоловічий Порадник

Чоловічий Порадник – це спецпроект Інтернет-сайту «Гендеру в деталях» із художником Олександром Греховим, у якому чоловіки дають поради іншим чоловікам щодо гендерних стереотипів.

Мета серії – показати, що чоловіки можуть і мають підтримувати гендерну рівність не тому, що «так сказали феміністки», а тому що це базовий ціннісний орієнтир розумної людини.

Окремі з цих порад ми взяли з реального життя.

ПРИКРАСА МОГО КОЛЕКТИВУ – ПРОФЕСІЙНІСТЬ,
А НЕ ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ПРАЦІВНИЦЬ

Гендиректор успішної компанії Андрій

Андрій знає, що шукати на роботу «приємну молоду дівчину, яка стане прикрасою колективу» – це сексизм, а не бізнес. Будьте як Андрій!

ТИ ЗАЙМАВСЯ НЕЗАХИЩЕНИМ СЕКСОМ ІЗ ЖІНКОЮ,
А ТЕПЕР БОЇШСЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ?

Чоловічий поради́ник: випуск №2

РОМАН, БАТЬКО ДВОХ ДІТЕЙ

ГЕНДЕР + ГРЕ
в Україні

Батько двох дітей Роман

Роман знає, що незахищений секс може призвести до вагітності, і якщо чоловік та жінка не готові мати дитину, їм варто користуватися контрацепцією. Ось так просто.

КАЖЕШ, ЖІНКИ ЗАБИРАЮТЬ РОБОТУ В ЧОЛОВІКІВ?
А З ЧОГО ТИ ВЗЯВ, ЩО ТО БУЛА ТВОЯ РОБОТА?

Чоловічий поради́ник: випуск №3

ОЛЕКСІЙ, МАЙСТЕР МАНІКЮРУ

ГЕНДЕР + ГРЕ
в Україні

Олексій, майстер манікюру

Олексій знає, що немає «чоловічих» і «жіночих» професій, а гендерна рівність – це не про те, що когось беруть на роботу через статеву чи гендерну приналежність. Будьте як Олексій!

ВИПРАВ СОРОЧКУ І ДУМАЄШ, ЩО МОЛОДЕЦЬ?
А ТЕПЕР ПОЦІКАВСЯ, ХТО РОБИТЬ ЦЕ ЗА ТЕБЕ ЩОДНЯ.

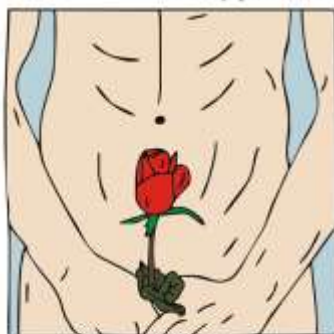
ЧОЛОВІЧИЙ ПОРАДНИК: ВИПУСК №4

ГЕНДЕР: ГРЕ
© 2013/14/15/16/17/18/19/20/21/22/23/24/25/26/27/28/29/30/31/32/33/34/35/36/37/38/39/40/41/42/43/44/45/46/47/48/49/50/51/52/53/54/55/56/57/58/59/60/61/62/63/64/65/66/67/68/69/70/71/72/73/74/75/76/77/78/79/80/81/82/83/84/85/86/87/88/89/90/91/92/93/94/95/96/97/98/99/100

Ігор, який розділяє домашні обов'язки разом зі своєю партнеркою

Ігор знає, що прибирання й готування їжі – це НЕ обов'язок жінок, а справа, що вимагає додаткових часу й ресурсів. В Ігоря руки, а не лапки, він уміє прибирати й готувати і робить це на рівні з партнеркою. Будьте як Ігор!

Я ПОЗУЮ ОГОЛЕНИМ, АЛЕ ЖОДНА ЖІНКА
НЕ ДОМАГАЛАСЯ МЕНЕ

ЧОЛОВІЧИЙ ПОРАДНИК: ВИПУСК №5

ГЕНДЕР: ГРЕ
© 2013/14/15/16/17/18/19/20/21/22/23/24/25/26/27/28/29/30/31/32/33/34/35/36/37/38/39/40/41/42/43/44/45/46/47/48/49/50/51/52/53/54/55/56/57/58/59/60/61/62/63/64/65/66/67/68/69/70/71/72/73/74/75/76/77/78/79/80/81/82/83/84/85/86/87/88/89/90/91/92/93/94/95/96/97/98/99/100

Модель Олександр

Олександр знає, що жінки часто потерпають від сексуальних домагань. Тому Олександр підтримує своїх колежанок у модельному бізнесі, коли ті говорять про це, і не мовчить, коли стає свідком недоречних коментарів у їхній бік. А ще він знає, що жінка – НЕ сексуальний об'єкт. Будьте як Олександр!

Студент Ігор

Ігор знає, що поважати жінок це не про те, щоб поступитися місцем у транспорті вродливій дівчині чи гарно ставитися лише до своєї партнерки. Повага до жінок – це, перш за все, повага до людини, уміння прислухатися до неї і її потреб. Будьте як Ігор!

Гуморист Дмитро

Дмитро знає, що жарти, які ґрунтуються на дискримінації – вузьколобі, неактуальні й посилюють нерівність. Тому він намагається бути оригінальним і не посилювати стереотипи своїм гумором, а, навпаки, боротися з ними. Будьте як Дмитро!

БОЇШСЯ, ЩО ЗВИНУВАТЯТЬ У ДОМАГАННЯХ?
ПРОСТО НЕ ЛІЗЬ, КОЛИ НЕ ПРОСЯТЬ, ДРУЖЕ

ЧОЛОВІЧИЙ ПОРАДНИК: ВИПУСК №8

ЮРІЙ, ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ

ГЕНДЕР, ПР
в дитинстві
ХДЕ

Поліцейський Юрій

Юрій знає, що в насильстві завжди винна людина, яка це насильство вчинила. А ще Юрій переконаний, що чоловікам нема чого боятися рухів проти насильства щодо жінок, просто варто навчитися питати й діяти зі згоди самої жінки.

СВЕРБЛЯТЬ КУЛАКИ?
СХОДИ НА БОКС, ХЛОПЧЕ

ЧОЛОВІЧИЙ ПОРАДНИК: ВИПУСК №9

ЛЕОНІД, БОДІБІЛДЕР

ГЕНДЕР, ПР
в дитинстві
ХДЕ

Бодібілдер Леонід

Леонід знає, що проявляти силу потрібно у спеціально відведених для цього місцях, і дім – явно НЕ таке місце. Тому Леонід радить усім людям, які схильні до фізичного насильства, записатися на бокс (і терапію, бажано). Прислухайтеся до Леоніда!

Менеджер (і супергерой на дозвіллі) Богдан

Богдан знає, що жінка на керівній посаді – це не удар по чийсь мужності, а звичайна реальність, у якій і жінки і чоловіки фахово виконують свою роботу. Будьте як Богдан!

Джерело:

<https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/triada-cholovichogo-nasilstva-134030.html>